

Araştırma Makalesi • Research Article

Cumhuriyetimizin Yüzüncü Yılında Asker-Sivil İlişkilerine Yeniden Bakmak: Sivillerin Darbe Destekleri ve Cunta Girişimleri*Revisiting Military-Civilian Relations in the Centennial of the Republic: Civilian Support for Coups and Junta Attempts*Özgür Mutlu ULUS^{a*}^a Dr. Öğretim Üyesi, Acıbadem Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, İstanbul / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-3588-3096

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 15 Eylül 2023

Kabul tarihi: 18 Ekim 2023

Anahtar Kelimeler:

Askerî darbeler,
Asker-sivil ilişkileri,
Darbelere sivil destek,
Cuntacılık,
Kemalizm.

ÖZ

Cumhuriyet, siyasi iktidarın halk ve temsilcileri tarafından paylaşıldığı, egemenliğin kaynağının millet olarak kabul edildiği bir rejim türüdür. Cumhuriyet'in kuruluşundan 100 yılına dek geçen sürede, çok partili demokratik sisteme geçildikten sonra millî egemenliğe yönelik en büyük tehdit 27 Mayıs 1960 askerî darbesinden bu yana periyodik olarak gerçekleşen askerî darbeler, darbe girişimleri ve ordunun siyasete müdahaleleri olmuştur. Bu çalışma, 1960'taki ilk askerî darbeden günümüze kadar askerî darbeler verilen çeşitli sivil destek biçimlerini incelemektedir. Sivil destek, askerî vesayetin devam etmesi için çok önemli ancak sıklıkla ihmal edilen, akademik olarak az çalışılmış unsurdur. Bu çalışma, asker-sivil ilişkilerindeki ikilik ve çatışmaya odaklanmak yerine, bu iki alan arasındaki ilişkileri vurgulamayı amaçlamaktadır. Darbelere özellikle elit desteği askerî vesayetin sürülebilmesinin unsurlarından biridir. Diğer yandan sivil destek askerî yönetimlerin görece kısa sürmesine neden olmuştur. Bu çalışma sivil destekleri belgelerken bunların nasıl meşrulaştırıldığını irdedecektir. Ordunun özerlik kazanarak siyasi bir aktör olarak ortaya çıkması ile sivillerin hangi tarihsel-toplumsal koşullar içinde cuntalara neden, nasıl dahil oldukları incelenecektir. Türkiye'de sivil desteğin temel nedenlerinden biri, ordunun Cumhuriyet'in kuruluşunda yer almasının bir sonucu olarak "modernleştirici" hatta "özgürlükçü" bir öze sahip olduğu inancı ve algısıdır. Ordu siyasete karıştığında bunu "Kemalizm", "Cumhuriyet değerlerinin restorasyonu" "Atatürkçülüğün restorasyonu" ile açıklayarak toplumsal destek ve meşruiyet sağlamıştır. Atatürk'ün en önemli siyasi doktrinlerinden biri askerî ve siyasi görevlerin birbirinden ayrılmasıdır. "Kemalizm" ironik bir şekilde darbeler meşruiyet sağlamanın ve sivil desteğin kilit unsurlarından biri olmuştur.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 15, 2023

Accepted: October 18, 2023

Keywords:

Military coups,
Military-civilian relations,
Civilian coup support,
Coup,
Kemalism.

ABSTRACT

Military coups, coup attempts, and military interference in politics have represented the most serious threat to Turkey's republican governance since its establishment 100 years ago. This study explores various kinds of citizen support for military coups from 1960 to the present, an academically understudied subject. Civilian support is an important but frequently overlooked basis for the continuation of military tutelage. Rather than emphasising the duality and conflict in military-civilian relations, the study seeks to highlight the relationships between these two domains. Elite support for coups, in particular, has been a major role in the maintenance of military tutelage on the one hand, and has resulted in the relatively short tenure of military regimes on the other. This article aims to explain why and how civilians were drawn into juntas. One of the main reasons for civilian support in Turkey is the perception that the military has a "modernising" and even "liberal" essence as a result of its role in the establishment of the Republic. When the military participated in politics, it gained social support and legitimacy by citing "Kemalism," "restoration of Republican values," and "restoration of Atatürkism." While the separation of military and political obligations was one of Atatürk's most important political doctrines, "Kemalism" ironically became one of the primary reasons in providing legitimacy and public support for coups.

EXTENDED ABSTRACT

Historically, A republic is a type of state in which political power is shared by the people and their representatives, and the nation is recognised as the source of sovereignty. The sine qua non of democracies is that the government should be civilian, and the military should be under the control of civilian authority. However, maintaining this delicate balance is not always easy, as historical examples have shown. Instances of military coups and interventions in politics have disrupted democratic processes and undermined civilian rule. One of the most decisive elements of Turkish political life and the 100-year Republic has been the role played by the military in the political sphere and the position it has acquired in the institutional architecture of the state. While the Republic's transition to multi-party democracy was a smooth transition called the "white revolution," military interventions since 1960 have been a major challenge to the democratic course. In this study, the different roles of civilians in maintaining the military's political role and autonomy are examined from the military coup of 27 May 1960 to the coup attempts of 15 July 2016. The relationship between civilians and the military is one of the most problematic areas in the formation process of the modern state and political organization. This study examines civilian support for coups and its function in legitimising coups rather than analysing military-civilian relations from a military-civilian dualism and conflict perspective. This approach allows for a deeper understanding of the complex dynamics between military and civilian actors in the context of coups. By examining civilian support for coups, we can shed light on the underlying factors that contribute to the success or failure of such interventions and potentially identify strategies to prevent future military disruptions of democratic processes. Additionally, analyzing the role of civilians in legitimizing coups can provide insights into broader societal attitudes toward democracy and governance. It recognizes that the military's interventions have not occurred in a vacuum but rather have been influenced by civilian attitudes and perceptions. This study demonstrates that many forms of civilian coup support have existed in Turkey, particularly among the elite. Furthermore, there was a joint leftist civilian-military junta in the 1960s, and another by a religious community appears to be nearing July 15, 2016. When the military establishes its authority as a political actor, citizens strive to guide this force towards its ideology. One of Atatürk's most important convictions was that the military should not be involved in politics. Rather than becoming a military dictator, Atatürk chose to establish a republic. Although there were difficulties in transitioning to a multi-party system in the early years of the Republic, and democracy was delayed for a time in order to safeguard the Republic and implement swift reforms, the ultimate goal was the establishment of democracy. However, whenever the military intervened in politics, it explained this violation ironically in terms of "Kemalism," "restoration of republican values," or even "restoration of democracy," thereby gaining social support and legitimacy. While civilian backing helped to the maintenance of military tutelage, it also assured that military governments lasted only a limited time. The failure of the last coup attempt by people's rebellion in 2016 constituted a watershed moment in Turkish history, as it resulted in a substantial shift in popular perception regarding the military's involvement in politics. This signified a significant shift away from the past pattern of civilian support for coups, and hence a renewed emphasis on civilian control over the state apparatus. It also underlined the importance of public reaction to a military coup, and so the job of defending democracy does not rely just on the army remaining in barracks, but also on how people approach and embrace civilian authority. This study used primary sources, such as historical documents and firsthand accounts and secondary sources, such as scholarly articles and books. This comprehensive approach allows for a nuanced analysis of the complex dynamics between civilians and coup plotters, ultimately leading to a deeper understanding of the factors that shape the outcomes of these political upheavals.

Giriş

Modern devletin oluşum sürecinde ve modern devletin siyaset örgütlenmesinde en gerilimli alanların başında ordu-siyaset ilişkisi gelmektedir. Demokrasilerin olmazsa olmazı yönetimin sivil olması, ordunun sivillerin kontrolünde olmasıdır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda önder ve kurucu lider Mustafa Kemal Atatürk, özellikle İttihat ve Terakki Partisi iktidarı sırasında ordunun siyasileşmesinin olumsuz sonuçlarını bizzat gördüğü için kendisi ile beraber Kurtuluş mücadelesinde yer alan, önderlik eden silah arkadaşlarına siyaseti veya askerliği seçmesi gerektiğini bildirmiştir. 100. yaşını kutlayan bize millî egemenliği armağan eden cumhuriyetimizin en büyük sorunlarından biri çok partili siyasete geçtikten sonra sık sık askerî müdahalelerle karşılaşmamızdır. Türkiye'deki devlet yapısı için bu nedenle "praetorian devlet" kavramı sıklıkla kullanılır. 1980 darbesinden sonra daha sık rastladığımız biçimde ordunun doğrudan siyasete müdahale etmediği ancak "perde arkasından" sürece dahil olduğu durumlar göz önüne alınarak Shpak (2022) "dolaylı praetorianlık" kavramını kullanılmıştır.

Sivil-asker ilişkileri genellikle Türkiye'de ordunun egemen olduğu düzlemde rekabet ve çatışma temelli açıklanmaktadır. Ancak asker-sivil ikiliği ve çatışma temelli olarak analizlerle bu ilişki düzlemi, örneğin 15 Temmuz girişimi tam olarak anlaşılamaz. Bu çalışma sivillerin ordunun egemen gücünü sürdürmesindeki rolüne ve katkısına odaklanacaktır. Çalışmada Türkiye'de darbelerde sivillerin, özellikle elitlerin 1960, 1971, 1980, 1997 müdahalelerinde çeşitli ölçülerde destek olmasının ordunun Türkiye'de giderek özerklik kazanmasında ve praetorian yönetimin etkili olmasında belirleyici etkenlerden biri olduğu ileri sürülmüştür. Sivillerin rolüne ilişkin darbe destekçiliği ve cuntacılığın nedenleri tarihsel bağlarıyla beraber irdelenmektedir. Türkiye'de askerî vesayetinin sürmesinde sadece orduya odaklanılırken darbe bağlamı içerisinde sivillerin rolünü hatırlamak ordu-sivil ilişkileri ve demokrasiyi korumak açısından daha kapsamlı düşünmemiz gerektiğini ortaya koymaktadır.

Her askerî darbenin aynı olduğu yönünde popüler kanının aksine özellikle sivillerle etkileşim yönünden darbeler büyük farklılık göstermektedir. Türkiye'deki darbelerin ayırıcı özelliklerinden biri askerlerin toplumsal-sivil destek ve meşruiyet sağlamaya gayret göstermeleridir. Hemen her müdahale sonrası yönetim sadece askerlerden değil asker-sivil birlikteliğinden oluşmuştur. Dolayısıyla siviller ordu yönetimine hem meşruiyet sağlamış hem de destek olmuşlardır. Ordunun Osmanlı'da Meşrutiyet'in ilanı, Kurtuluş Savaşı'nın planlanması ve yürütülmesi ile Cumhuriyet'in kurulması sürecindeki rolünden dolayı "modernleştirici" hatta "özgürlükçü" bir öze sahip olduğuna duyulan güven 2000'li yıllara kadar sivillerin, özellikle elitlerin desteğini sağlamıştır. Ordu her siyasete müdahalesinde bunu "Atatürkçülük" "cumhuriyet değerlerinin restorasyonu" hatta "demokrasinin restorasyonu" ile açıklamıştır ve böylelikle toplumsal destek ve meşruiyet sağlamıştır. Ancak Atatürkçülük ordunun siyasete karışmaması ilkesi ile kurulmuştur. Atatürkçülük söylemi ile ordunun yönetimde olması birbiriyle çelişmektedir. Bu nedenle ordu meşruiyet aramıştır ve siviller ile yönetimi paylaşmayı tercih etmiştir. 27 Mayıs 1960 darbesinde olduğu gibi sivil destek alan askerler kısa süre içinde sivil yönetime geçmişler veya 12 Mart 1971'de olduğu gibi muhtıra ile yetinip doğrudan müdahale etmemişlerdir. Türkiye'de askerî darbeler sık olmakla beraber askerî yönetimler görece kısa sürmüştür.

Darbelerine sivil desteğin nedenleri üzerine henüz teorik bir çerçeve oluşturacak kadar akademik çalışma yapılmamıştır. Casper ve Tyson (2014) farklı ülkeleri ele alarak protesto hareketleri ile darbelerine elit desteği üzerine bir kuram oluşturmuştur. Türkiye'de 27 Mayıs ve kısmen 28 Şubat Süreci buna uygun görülmektedir. Seligson ve Carrion, (2002) Peru'da halkın askerî darbeye destek nedenlerini incelemiştir. Bu makalede Seligson ve Carrison Peru örneği üzerinden demokrasisi iyi işlemeyen ve hükümetlerin sıklıkla demokrasiye aykırı davranışlar içinde bulunduğu toplumlarda halkın darbelerine destek olabildiği yönünde bir kuram ileri

sürmüşlerdir. Bu çerçevede Türkiye’de özellikle 27 Mayıs-12 Eylül darbelerine olan halkın farklı kesimlerinin desteğini açıklar niteliktedir. Seligson ve Carrison hükümetin başarısız yönetimine olan tepkinin yanında siyasette fiziksel güç kullanılmasına olumlu bakan kesimler ile darbe süreçleriyle ilgili kişisel deneyimin de darbeleri desteklemek veya karşı olmayı belirlediğini ileri sürmüşlerdir. 28 Şubat-15 Temmuz girişimi bu etkenlere örnek olarak gösterilebilir. Myers ve O’Connor (1998) Venezuela üzerine olan çalışmalarında demokrasinin iyi işlemediği ve sivil hükümetlerin başarısız olduğu durumlarda halkın bir bölümünün darbelere destek olduğu sonucuna varmıştır. Ancak demokratik değerlere olan yüksek bağlılığın zor durumlarda bile halkın demokrasiye sadık kaldığını ve böylelikle sivil demokrasilerin korunduğunu göstermektedir (Inglehart, 1990; Linz ve Stepan, 1996). Ayrıca son yıllarda, basın ve akademik çevrelerce Afrika kıtasında askerî darbelere halkın destek olduğu gözlemlenmekte ve bu durum sorgulanmaktadır (Hood, 2023; Aina ve Nyei, 2022; Kumah-Abıwu F. ve Stafack D. 2023; Asadu 2023, Melly, 2023).

Darbelerde destek dışında sivil cuntacılık olgusal olarak hem daha az görülmüş hem de akademik olarak daha az incelenmiştir. Sınırlı çalışmalar Ortadoğu ve Asya ülkelerinde darbelere ilişkindir (Kinney, 2018, 2021a, 2021b; Ben Hammou, 2023; Lorch 2017). Kinney’in son makalelerinden biri (2016) Türkiye’de 15 Temmuz 2016 darbe girişiminde sivillerin darbe planında oynadığı rol üzerinedir. Sudan üzerine bir çalışma yapan Ben Hammou, Sudan’da sivillerin askerî yönetimlerle ortaklığını “sivil praetorianizm” olarak adlandırmıştır. Türkiye için de bu kavram kullanılabilir.

Kinney’in 2016 darbe girişimi dışında Yaprak Gürsoy’un (2009) 1967 Yunanistan darbesi ile Türkiye 1980 darbesi üzerine karşılaştırmalı olarak bir makalesi mevcuttur. Gürsoy (2009) 1967 yılında Yunanistan’da sivillerin darbeye karşı çıkmaları nedeniyle askerî yönetimin uzun sürdüğünü göstermiştir. Yaprak sivillerin direnişi nedeniyle süreç içerisinde ordunun sivillerin denetimi ve kontrolü altına girmeyi kabul etmek zorunda kaldıklarına dikkat çekmiştir. Türkiye’de ise 12 Eylül 1980’deki askerî darbeye sivil bir mukavemet olmamış, bürokratlar, aydınlar kurulan hükümette çalışmayı kabul etmiştir. Bu durum Gürsoy’a göre (2009) yarı sivil-yarı asker bir yönetime neden olmuş, askerî yönetim görece kısa sürmekle beraber ordunun özerkliğini korumasına hizmet ederek Türkiye siyasetinin militarizasyonunu beraberinde getirmiştir. Mevcut çalışma Gürsoy’un bu konudaki çıkarımını destekler niteliktedir.

Bu çalışma 1960, 1971, 1980 müdahaleleri ile 28 Şubat “post-modern darbe” olarak adlandırılan müdahale sürecini ele almaktadır ve bu bağlamda Gürsoy’un öncü makalesine göre daha kapsamlıdır. Sivillerin darbelere hangi biçimlerde yer aldığı ve hangi söylemlerle darbelere destek verdiği daha ayrıntılı irdelenmiştir. Bu bakımdan bu makale konuyla ilgili öncü çalışmalardan biridir. Çalışmada birincil kaynaklar, dergi ve gazete yazıları, anılar, kurum bildirimleri ile ikincil kaynaklar kullanılmıştır.

1960 Askerî Darbesinde Siviller

27 Mayıs 1960 müdahalesi cumhuriyet tarihimizin ilk askerî darbesidir. Bu darbenin “başarılı” sonuçlanması yani istediği hedefe ulaşması arkasından gelen darbelere de zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla darbeye sivillerin yaklaşımı çok belirleyici olmuştur. Bu müdahaleyi özellikle toplumun elitleri, bürokrasi, hukukçular, öğretim üyeleri, aydınlar olumlu karşılayıp destek vermişlerdir. Hatta darbeden günümüze dek aydınlar arasında 27 Mayıs’ın niteliği üzerine bu bir darbe midir ihtilal mi tartışması yaşanmıştır. Müdahale “ilerici” olarak görülmüş, 1961 anayasasının görece özgürlükçü oluşu ve anayasada ve “sosyal devlet” vurgusu nedeniyle bazı aydınlar “ihtilal” sözcüğünü tercih etmişlerdir. Aydın ve Taşkın’ın da belirttiği gibi (1989, s.79) 1960’lı yıllar boyunca çoğu aydın müdahaleyi olumlayarak “ihtilal” kavramını

kullanmıştır. 27 Mayıs resmi devlet evraklarında “inkılap” kavramı ile nitelendirilmiştir (Yüksel, 2021, s. 2).

Anayasa değişikliği cunta tarafından “göreve çağrılanların” olumlu yanıt vermeleri ile gerçekleştirilmiştir. 28 Mayıs günü, darbeden bir gün sonra, darbenin hukuki altyapısını hazırlamak üzere İstanbul’dan bazı hukuk profesörleri uçakla Ankara’ya getirilmiş ve onların bir “Bilim Heyeti” oluşturmaları istenmiştir (Aydın ve Taşkın, 1989, s. 65). Bu heyet “Anayasa Komisyonu Raporu” hazırlayacaktır. Komisyon İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi profesörlerinden oluşuyordu. Komisyonun Başkanlığına o sırada İstanbul Üniversitesi Rektörü olan idare hukuk profesörü Sıddık Sami Onar getirilmiştir. Prof. Dr. Nazi Şensoy, Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya gibi Türkiye’nin önde gelen hukuk profesörlerinden oluşan bu komisyon raporunda Demokrat Parti (DP) iktidarının meşruiyetini kaybettiğini belirterek darbenin meşruiyet kazanmasını sağlamıştır. Komisyon “Anayasa Komisyonunun Tespit Ettiği Esaslar” başlıklı bir rapor hazırlamış raporda hükümetin meşruiyetinin kaybı şöyle ifade edilmiştir:

Devlet, hukuk, adalet, ahlak, amme menfaati ve amme hizmeti fikrini temsil etmesi ve amme haklarını koruması gereken siyasi kudret maatteessüf aylardan, hatta senelerden beri bu mahiyetini kaybetmiş, şahsi nüfuz ve ihtiraslarla zümre menfaatini temsil eden maddi bir kuvvet hâline getirilmiştir. Her şeyden evvel hukuka bağlı sosyal bir kuvvet olması lazım gelen devlet kudreti olan ordusu ile adliyesiyle ve büroları ile, vazifesine bağlılık göstermek isteyen memurları ile üniversiteli ile umumi efkarın mümessili olan basın ve öteki sosyal ve müesseseler ve kuvvetleri ile her türlü manevi bağlantısını kaybederek Devletin öz ve ana müesseselerine ve Türkiye’nin dünya devletler camiasında medeni bir devlet olarak layık olduğu yeri muhafaza etmesi bakımından olağanüstü değer ve ehemmiyette olan Atatürk inkılaplarına karşı düşman durumuna düşmüştür (BCA, f.30.1.y.16.4).

Metinde “Atatürk inkılaplarına karşı olmak” dikkat çekmektedir. DP iktidarına karşı özellikle aydınların darbeye olumlu yaklaşması DP’nin Atatürkçülüğe karşı hareketlerde bulunduğu algısı ile çok yakından ilgilidir.

Komisyonun üyesi olan öğretim üyeleri hükümetin üniversitelere, öğretim üyelerine ve üniversite gençliğine karşı “harekete” geçtiğini vurgulamışlardır. Darbeden hemen önce üniversiteler ile hükümet arasında gerginlikler yaşanmıştı. Gençlik hükümeti protesto ediyordu. Eylemler sırasında İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar polis şiddetine uğramış yaralanmıştı (Aydemir, 2016, s.15). Polis orantısız güç kullanarak silah kullanınca seken kurşunlardan biri sonucunda Turan Emeksiz adlı öğrenci hayatını kaybetmişti. Olaylar sırasında gergin ortamı yumuşatmak yerine Başbakan Adnan Menderes basını ve üniversiteleri adeta tehdit etmiş “biz üniversiteye gireceğiz, temeline gireceğiz” demişti. Gazeteleri kapatacağını söyleyen Menderes “Babıali’den de geçeceğiz” gibi sert ifadeler kullanmıştı. İstanbul Üniversitesi tatil edilerek basına da yayın yasağı getirilmişti. Öğrenci protestoları sürmüş, Ankara ve İstanbul’da “Kahrolsun Diktatör, Hükümet İstifa” sloganları atılmıştı.

27 Mayıs’a gençlik örgütleri destek verdi. Darbenin ilk gününde Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı bir bildiri ile müdahaleyi kutladı. 1960’lı yıllar boyunca “ordu gençlik el ele” sloganı çok kullanılacaktı. Hatta T.M.G.T bildirisinde müdahaleyi ordu ile “iş birliği” içinde yaptıklarını öne sürüyordu:

Demokrasi mücadelesinde Türk gençliği ile Silahlı Kuvvetlerinin iş birliği yapmış olması memleketimizi mutlu yarınlara götüreceği yolda milletçe aşamayacağımız bir engel bulunmadığını dünyaya göstermiştir.

Genç arkadaşlarımızı heyecanla kucaklar, temsil ettiğimiz Türk gençliği adına bütün Silahlı Kuvvetler mensuplarına ve değerli kumandanlarına sonsuz hürmet, bağlılık ve sevgilerimizi sunarız (Cumhuriyet, 1960, 28 Mayıs, ss.1,7).

İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği Başkanı da benzer mesajlar ilettiler. Teknik Üniversite öğrencileri marşlarla yürüyüp Taksim Anıtına çelenk koydu (*Cumhuriyet*, 1960, 30 Mayıs, s. 1, 3). Generaller ile beraber bazı profesörler ve öğrenciler Anıtkabir’i ziyaret edip çelenk bıraktı.

Aydınlara göre DP iktidarı ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar devleti kötü idare etmiş, yolsuzluk ve savurganlık yapmış, aydınları hor görmüş ve antidemokratik hareketlerde bulunmuştu. Devleti iyi yönetememişti. Örneğin önemli yazarlarımızdan Ahmet Hamdi Tanpınar 27 Mayıs’ta İspanya’dan Paris’e yeni dönmüştü ve darbe günü günlüğüne “Kurtulduk” diye not düşmüştü (aktaran, Altıntaş, 2023). 14 Haziran 1960’ta “Suçüstü” başlığıyla yazdığı yazıda Tanpınar çoktan devlet idaresi olmaktan çıkmış bir sistemi ordunun kurtardığını belirterek şöyle diyordu:

Hakikatte bu idare, bir devlet idaresi olmaktan çoktan çıkmıştı. O Oyjias’ın ahırları idi. Ordumuz uyanıklığı ve iyi niyetiyle bu şenaatten, bu taaffünden milletimizi kurtardı. Vatanda esen sevinç havası beyhude değildir. Bu bayram, en güzel bayramlarımızdan biridir. Tarihimizde döviz devri diye anılacak şeni bir devir açan bu idareyi Atatürk’le başlayan Cumhuriyet tarihimiz kolay kolay içine alamayacaktır. Burada bütün kronolojiler iflas eder.

Kamuoyunun darbeye yaklaşımında basın çok belirleyici olacaktı. DP’nin basına yönelik sansürleri, bazı gazetecilerin tutuklanması, özellikle muhalif basının askerî ideolojiyi içselleştirmesinin yolunu açtı (Ozkır, 2015). *Cumhuriyet* gazetesi darbeyi “Kahraman Türk Ordusu Bütün Memlekette Dün Gece Sabaha Karşı İdareyi Ele Aldı” manşetiyle kamuoyuna duyurdu (*Cumhuriyet*, 1960, 28 Mayıs, s. 1). Gazetenin başyazarı Nadir Nadi (28 Mayıs, s.1, 3) haberi şu şekilde orduya iltifatlar düzerek ve müdahaleyi kutlayarak yorumladı:

Milletimizin gözbebeği, kahraman ordumuzun yaptığı ilk hamlenin vatandaş kanı dökülmeksizin başarılması bize iyi yarınlar müjdeleyen bir talih eseridir. Fakat aylardan beri içine saplandığımız çıkmazı aşabilmek ve hakkımız olan aydınlığa temiz alınla kavuşabilmek için bundan böyle de elbirliği ile ve temkinle çalışmaya, hem de çok çalışmaya mecburuz. Yaşasın Türk milleti! Yaşasın Onun Kahraman ve Şerefli Ordusu!

Hürriyet gazetesinde 14 Haziran 1960 günü devrik Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Devrik Başbakan Adnan Menderes köpek şeklinde çizildi (Ekiz, 2019). Ordu darbe sonrası toplumsal meşruiyete önem verdi ve basını bunun için önemli araç olarak gördü. İçişleri Bakanı olarak atanan Tümgeneral Muharrem Kızıloğlu basın toplantısında gazetecilere yönelik konuşmasını şu sözlerle bitirmişti: “Biz silahları kullandık, şimdi siz fikri kullanacaksınız”. Kızıloğlu “artık silahımız basındır” demişti (*Cumhuriyet*, 1960, 3 Haziran). Basın darbeyi halk nezdinde meşru göstermek için yalan haberlerin yer almasını sağladı. Buzhanelerden toplu cesetler çıktığı, öğrencilerin cesetlerinin makinelerde kıyılıp toz hâline getirdiği yönünde bazı yalan haberler yayımlandı.

Giriş kısmında belirtildiği üzere darbelerden sonra yönetim biçimi ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. Türkiye’de kabinede yer almaları için siviller çağrılmış onlar da bu görevleri kabul etmişlerdi. Bu örneğin 1974 yılındaki Yunanistan’daki darbeden farklı bir durumdu (Gürsoy, 2009). Kabinede 14 sivil bulunuyordu. Türkiye’nin üst düzey bürokratları kabinede görev üstlendiler. Örneğin, Dışişleri Bakanı Selim Sarper olmuştu. Kendisi NATO nezdinde de müsteşarlık görevi üstlenmiş, üst düzey bir bürokrat ve diplomattı. Darbenin NATO üyeleri nezdinde sorunla karşılaşmamasında onun Bakanlığa atanması çok önemli bir etkendi.

6 Ocak 1961’de “Temsilciler Meclis”i adıyla bir Kurucu Meclis’in oluşturulması yönüne gidilmişti. Aslında bir Kurucu Meclis oluşturulması ve Orgeneral Cemal Gürsel’in konuşmalarında “İkinci Cumhuriyet” söylemini kullanması DP iktidarının cumhuriyeti yıkmış olduğu gibi bir izlenim ortaya çıkmasına yol açarak darbeyi, yine halk nezdinde meşruiyet zeminine oturtmak içindi. Müdahaleye önemli desteklerden biri ise ordunun çok saygı duyduğu muhalefet partisi CHP Başkanı İsmet İnönü’nün Orgeneral Gürsel’i ziyaret etmesiydi.

(*Cumhuriyet*, 30 Mayıs, s.1,3). İsmet İnönü Gürsel'e üç ay içinde demokrasiye geri dönülmesi önerisinde bulunmuştu. Temsilciler Meclisi içinde meslek kuruluşlarından, üniversitelerden, işçi örgütlerinden ve yargı organlarından üyeler bulunuyordu. Çoğunluk CHP eğilimdeydi. Bu kişiler de darbe ile gelen bir yapının içerisinde çalışmayı kabul etmiş oldular. Hatta CHP bir parti olarak darbenin baş destekçisi konumuna geldi.

Adnan Menderes halkın bir bölümü tarafından çok sevilen bir liderdi ancak onu destekleyenler genellikle örgütlülük içinde olmayan ve protesto geleneği bulunmayan köylü halktan oluşuyordu. Bu kesim darbeye tepkisini 1961 yılında oylanan yeni anayasa için seçime gitmeyerek ve beklenen onayın epey altında bir destekle, %38, 26 "hayır" oyu ile gösterdiler (Aydın ve Taşkın, 1989, s. 87). Ayrıca bazı illerde protestolar olmuştu ve Başbakan Menderes'e destek mektupları yollanmıştı (Yiğit, 2020).

Darbeciler baştan beri darbenin demokrasi için yapılmış olduğunu öne sürdüler ve kamuoyuna söz verdikleri gibi bir yıl içinde sivil yönetime geri dönüldü. Ancak ordu bu süreçte siyasette sürekli rol oynayabileceği kurumları oluşturdu. Milli Güvenlik Kurulu (MGK) bunların başında geliyordu. MGK güya iç-dış tehditler konusunda bilgi paylaşılacak bir kurumken ordunun sık sık siyasete müdahale etmesi, "ayar" vermesini sağladı. Anayasadaki bu yönde değişim ile beraber ikinci bir meclis Senato kuruldu. Burada emekli subaylar geniş yer buldu. Böylelikle vesayet kurumlarının oluşturulmasıyla ordu bizzat siyasetinin içine dahil olmuş oldu. Ardından OYAK'ın kurulması ve gündün güne büyümesi ile ordu, ekonominin de önemli bir parçası hâline geldi ve özellikle yüksek rütbeli subayların sınıfsal boyutu da giderek değişti. OYAK'la beraber ordunun çıkarları burjuvazi ile bir hâle geldi.

27 Mayıs'a sivil destek kurucu ideolojiye, ordu ve elitler arasında ideolojik ve sınıfsal yakınlığa bağlanabilir. Ordunun gücünden ve tarihsel olarak ilerici misyonundan, orduyu Atatürkçülükle özdeşleştirmeden etkilenme bu durumu açıklar niteliktedir. Bunun yanında son yıllardaki askerî darbelerde Afrika kıtası ülkelerinde de görülen (Hood, 2023; Aina ve Nyei, 2022; Kumah-Abıwu F. ve Stafack 2023; Asadu 2023; Melly, 2023) sivil idarecilerin özellikle yolsuzluk ve anti-demokratik uygulamaları karşısında halkın bu yönetimleri deviren cuntalara olan desteğiyle gençliğin, aydınların ve bürokratların tutumları benzerlik içermektedir. İsmet İnönü'ye yönelik saldırılar, Tahkikat Komisyonu kurulması iktidarın demokrasiden uzaklaştığı hatta diktatörlük kurmaya yöneldiği izlenimini doğurmuştu. Darbe sonrası bazı aydınların, üniversite yönetimi ve öğretim üyelerinin, gençliğin rejimin demokratik niteliğini kaybettiği algısı yukarıda yer alan ifadelerden de belli olduğu üzere yüksekti. DP hükümetinin büyük ölçüde demokrasiye alışkın olmamaktan kaynaklanan hataları bulunuyordu. Yolsuzluklar özellikle büyük sorundu ve bazı ekonomik politikalar nedeniyle 1957 sonrası enflasyon artmış, kentli nüfusu çok etkilemişti. Hükümet demokratik toplumlarda olağan karşılanması gereken tepkilerle karşılaşınca baskıya baş vurdu ve toplumu kutuplaştırdı. Devlet radyosundan "vatan cephesine" katılanların isimlerinin okunması buna bir örnektir. 27 Mayıs darbesine olan sivil destek Kinney'in makalelerinde belirttiği (2018, 2021a, 2021b,) toplum aşırı kutuplaştığında sınıfsal veya ideolojik bir yakınlıktan dolayı askerî darbelerin desteklenmesine uygun örnek oluşturmaktadır.

Tarihsel-toplumsal-ekonomik gelişmeler darbeye desteğin arkasında yatan olgulardır. Ancak bütün bunların ötesinde yukarıdaki ifadelerde çok açık görüldüğü gibi Türkiye'de bağımsızlığı sağlayan, millî egemenliği tesis eden, Cumhuriyet'i kuran önder kadronun asker kökenli olması ve Atatürkçülük ideolojisinin özellikle elitler tarafından kabulü, orduya duyulan güven ve desteğin en önemli nedenlerinden ve Türkiye'ye özgü nedenlerinden biridir. Ordu yönetiminde iş birliği yapan siviller olunca hükümeti devirdiğinde verdiği söz gibi yönetimi hızla sivillere bırakmıştır. Darbeden DP'liler dışında toplumun çok az bir kısmı etkilenmiştir. Bu da sonraki darbelerde de orduya sivil destek sağlamıştır. Ancak ordu kurumsal müdahale olanağını

yine sivillerin hazırladığı anayasa ile sağlamıştır. Bunların ötesinde subaylar gibi sivil elitlerin de halk yönetimini henüz içine sindirememiş olması da elbette olasıdır. İktidar, elitler, halk bütün toplum demokrasi yönetiminde henüz toydu. Bunun bedelini demokrasimiz ile Adnan Menderes ve iki devrik bakan canlarıyla ödediler.

1960-1971 Yılları Arası Asker-Sivil İlişkileri: Sol Cuntacılık

1960'lı yıllar tüm dünyada eşitlik, özgürlük mücadelelerin yükseldiği, sol rüzgârların estiği yıllardı. 1961 anayasası darbe ile gelmesine rağmen özgürlükçü bir anayasaydı. Anayasada örgütlenme özgürlüğü genişlemiş, sosyalist partilerin kurulmasına izin verilmişti. Bu süreçte *Yön-Devrim* hareketi olarak adlandırılan Sol-Kemalist/Kemalist Marksist bir sol aydın grubu cuntalarla ilişkiye geçti ve devrim programını gerçekleştirebilmek için ordu ile ittifak yaptı (Atılğan, 2002; Alathı, 2002; Ulus, 2016). Aslında Ortodoks Marksizm-Leninizm'e göre ordu egemen sınıfların baskı aracıdır. Ancak Karl Marx ve Engels Bonapartizm tezleri olarak bilinen eserleri ile (1852) ordunun bazı çok olağanüstü koşullarda sınıflar üstü özerklik kazandığını belirtmişti. 20. Yüzyılda birçok askerî darbeye Bonapartizm kavramı siyaset bilimciler tarafından kullanıldı. Sovyetler Birliği 1950'li yıllarda bazı gelişmeler üzerine, özellikle de Mısır'da Albay Nasır darbesi etkisiyle Leninist "ordunun burjuvazinin baskı aracı" olduğu yönündeki tezlerde revizyona gitti (Ulus, 2016, s. 385). Henüz sanayileşmesi cılız, burjuvazisi pek gelişmemiş ülkelerde kapitalizm öncesi artıklara karşı mücadele eden ve ulusal çıkarları koruyan, anti-emperyalist-modernleştirici güç olarak ordunun ilerici bir rol oynayacağı üzerine yeni tezler oluşturuldu. Üstelik ordu kapitalist-olmayan-kalkınma yolunu benimserse emperyalizm ve kapitalizmle bağların koparılmasıyla sosyalizme giden yolu da açabilirdi. 1960'lı yıllar boyunca sol hareketlerce Türkiye'de ordunun bu tür bir rol oynayıp oynayamayacağı tartışıldı. Ordunun böyle bir rol oynayabileceğini savunan *Yön* hareketine Türkiye'nin henüz sosyalist devrim değil Milli Demokratik Devrim (MDD) sürecinde olduğunu öne süren MDD hareketi olarak bilinen çevre de katıldı. Birlikte 1961 yılında kurulan Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) emekçi sınıfları örgütleyerek ve demokrasi yoluyla seçimlerle, halkın arzusuyla sosyalizme ulaşma stratejisine karşı mücadele verdiler. Mihri Belli önderliğindeki MDD hareketinin en büyük başarılarından biri büyük çoğunluğu üniversite öğrencilerinden oluşan devrimci gençliği de saflarına katabilmeleriydi. Ancak gençler zamanla "darbe kuyrukçusu" olarak gördükleri stratejiyi reddedip kendi örgütlerini kurdular.

Yön-Devrim hareketi ve MDD'ye göre ülkenin "zinde kuvvetler" olarak adlandırılan ilerici kuvvetleri aydınlar ve asker-sivil bürokrasydi. Türkiye'nin gerici ve sömürücü kuvvetlerini ordu 27 Mayıs'ta devirmişti (Ulus, 2016, ss. 44-45). Bu bağlamda *Yön* ve MDD hareketi orduyu gerici ve sömürücü sınıflar karşısına ilerici bir tabaka olarak koymuştu. Orduya ilişkin "zinde kuvvetler" yanında "ara tabakalar" "asker-sivil aydın zümre" kavramları da kullanılıyordu (Ulus, 2016, s. 49). Ordu Marksist-Leninist ideolojide genellikle toplumsal baskı ile özdeşleştirildiği için Türkiye'de ordunun farklılığını sol çevrelere anlatmak gerekiyordu. Bu bağlamda Türkiye'de ordunun tarihsel misyonuna özel anlam yüklendi ve ordu "cumhuriyet ordusu" "Atatürk ordusu" olarak tanımlandı. Ordunun Tanzimat'tan beri modernleşmeci rol üstlendiği belirtilerek ilerici, devrimci olarak tanımlandı. Bunların yanında yeni anayasanın sosyal adalete olan vurgusu ile halkçı, emekçi niteliği olduğu da iddia edildi. Örneğin, *Yön* hareketinden (aynı zamanda 1960'lı yıllarda *Cumhuriyet* gazetesinde çok okunan köşesi olan) İlhan Selçuk *Yön* dergisinde "Türkiye'de Ordu" başlıklı yazısında Türk ordusunun halkla örtüşme hâlinde olmasına işaret ediyordu. Selçuk bunu şu şekilde ifade etmişti:

Her ordunun bir anlamı vardır. Bu anlam kuruluşundan doğar, baktığı ufka göre büyür. ...Türk Ordusu Cumhuriyet Ordusudur. Atatürk ordusudur...İran'da ordu saray ordusudur. Türkiye'de ordu halkın sigortasıdır. Tanzimat'tan beri Batılılaşma devrimlerinde ve hürriyet hareketlerinde hep halkın önünde yürümüştür ordu...Ordunun bu devrimci karakteri Türkiye'nin geleceğinde kurtuluş sigortasıdır.

Türkiye’de ordu, eski ve müstehase düzenin değil yeninin, ilerinin, devrimlerin, sosyal adaletin ve sosyal güvenliğin yanındadır. Bunun içindir ki eskinin muhafazakarları ve gerinin gericileri her devirde ve harekette ordunun yumruğunu akılsız kafalarında hissetmişlerdir. Tarihi gerçek şu ki, her ileri harekette ordu halk, halk ordu olmuştur. (*Yön*, 1961, s. 3)

Ordunun yumruğunu 12 Mart’tan sonra İlhan Selçuk da hissedecekti. 12 Mart’ın yönü belirgin hale gelene kadar ordu sol akımlarca başka ülkelerin ordularından farklı “halk çocuklarından oluşmuş” “halk ordusu” Atatürk ordusu olarak anıldı (Ulus, 2016, ss. 50-51).

MDD hareketi daha pasif davrandı; Mihri Belli TKP davasından hapis yatmış olduğu için komünizm ile sosyalizmi/sol devletçiliği farklı bulunan subaylar kolay kolay onunla ittifak kurmazdı. *Yön-Devrim* hareketi ordudaki cuntalarla bir araya geldi ve sol darbe için çaba gösterdi. Öncelikle Albay Talat Aydemir ile buluşuldu. Aydemir’in daha radikal bir devrim için kurduğu cunta ile *Yön* dergisi yazarlarından akademisyen-hukukçu Mümtaz Soysal’ın deyişimiyle “sıcak temaslar başlamıştı” (Ulus, 2016, s. 51). Albay Aydemir gerçek demokrasinin ancak sosyal adalet için radikal değişimler yapılmasıyla geleceği kanısındaydı. *Yön* dergisinin başyazarı Doğan Avcıoğlu Aydemir’in darbe girişiminden hemen önce yazdığı “Rejim Buhranı” adlı yazısında, parlamentoya İrkçuların ve Turancıların girdiğine işaret ederek onların “sosyal adalet”i boğmaya çalıştığını ancak ordunun buna izin vermeyeceğini vurgulamıştı (Avcıoğlu, 1961). Bu aslında 10 yıllık süreçte ordu ile yakınlaşmanın temel nedenlerinden biriydi. *Yön* hareketindeki aydınlar darbe sonrasında Temsilciler Meclisi’nde çalışmışlardı ancak orada büyük reformlarının yapılamadığını fark etmişlerdi (Ulus, 2016, s. 25). Avcıoğlu arzu edilenin demokratik yolla değişim olsa da bunun egemen “gerici kuvvetler” tarafından engelleneceği kanısındaydı. Dolayısıyla bu kuvvetleri yenecek güce ihtiyaç vardı.

DP milletvekillerinin affı gündeme gelince bazı gençler ile ordu mensupları protesto yürüyüşlerinde bulunmuştu. Gençlerin omuzlarında subayların olduğu bir fotoğrafı yayımlayan *Yön* “Atatürkçüler Şahlandı” başlığıyla haberi manşete koymuştu. Ordu gençlerle beraber “Atatürk izindegiz” diye haykırıyordu. İlhami Soysal da “ilerici güçlere” orduyu desteklemek üzere çağrıda bulundu:

Türkiye’nin bütün ilericilerine, bütün zinde kuvvetlerine düşen iş, memleketimizin en kudretli, en organize ve en güvenilir kuruluşu olan Ordu’nun etrafında kenetlenmektedir. İçten veya dıştan gelecek gerici veya sömürücü her tecavüzü önleyecek, def ve yok edecek bu kuvvetin değerini bilelim (Soysal, 1962, s. 7).

Albay Aydemir iki kez kalkıştığı darbe girişimlerinde başarılı olamadı. *Yön* dergisi darbe başarılı olsaydı kapakta Aydemir’in olduğu bir sayı hazırlamıştı, başarısızlık sonrası bu sayı imha edildi (Aydınöğlü, 1992, s. 41). *Yön* dergisi Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından 14 aylık kapatma cezasına çarptırıldı. Bu çok partili sisteme geçtikten sonra bir basın organına verilen en uzun cezaydı. İlginç olan *Yön* dergisinin 27 Mayıs’a karşı çıkmaktan kapatılmasıydı. *Yön* hareketi cezaya karşı dava açılrsa da başarılı olamadı ve dergi 14 ay kapalı kaldı.

Yön hareketi Aydemir cuntasının başarısızlığına ve sol içinde Türkiye İşçi Partisi (TİP)’in muhalefetine rağmen cunta girişimlerini sürdürdü. İki önemli gerekçe öne sürüldü: 1) Ordu eğer sosyalist bir dönüşümü desteklemezse ülkenin egemen güçleri ve ABD bu dönüşüme izin vermez. Ancak “kılıç gücüyle” bu düzen yıkılabilir. 2) Ülkenin devrimci olması beklenen kesimi, işçi sınıfı henüz son derece cılız, güçsüz ve bilinçsizdir. Emekçi kesimler ve köylü yığınları adına aydınlar, asker-sivil aydın zümre bu devrimi yapmalıdır, aksi takdirde emekçiler örgütlenip güç kazandıkça ülkeye faşizm gelecektir. *Yön-Devrim* hareketinin önderi ve dergi ile gazetenin baş yazarı Doğan Avcıoğlu bunu “kapitalist emperyalizmin ‘Dünya tekeli’ni kaybettiği bugünkü durumda, Zinde Kuvvetler, kalkınmamızın ilk şartı olan bağımsızlık savaşını yürütecek güce ve yeteneğe sahiptir” (Avcıoğlu, 1966) sözleriyle açıklıyordu. İşçi-burjuvazi biçiminde sınıf çelişmesi Batı toplumları için geçerliydi. Yukarıdaki alıntıda da

görüldüğü gibi ordu organize ve kudretli bir kuvvetti. *Yön-Devrim* hareketi bu gücü emekçi sınıflar lehine kullanmaya çalıştı. Mısır'da Albay Nasır yönetimi altında yapılan değişimler örnek gösterildi. Mısır'daki rejime işçi sınıfının bastırılmasından dolayı eleştiriler de getirildi.

Yön hareketi aslında 1965 seçimlerinden önce demokrasiden umutluydu ancak seçim sonuçları tamamen bu umutların tükenmesine neden oldu. DP'nin devamı saydıkları Adalet Partisi (AP) iktidara geldi. Aslında Türkiye tarihinde ilk kez bir sosyalist parti TİP meclise girmişti, bu büyük bir başarıydı. Ancak *Yön* dergisi seçimlerde ilk parti olarak AP'nin çıkmasını "Seçim Sonuçları Washington'ı sevindirdi: Sosyalizmin romantik dönemi mutlaka kapanmalıdır" başlığıyla (1965, s. 4-5) sert bir yazıyla yorumladı. Parlamenter sistem komprador burjuvazi-feodal ağalar ittifakını koruyordu; emperyalist çıkarlara uyumlu biçimde sistem işliyordu. TİP'in halka dayanmak, halka doğruları anlatmak ile uzun süreçte sosyalizmin demokrasi ile gelişmesi yolunu *Yön* "bilimdışı kötü bir romantizm" olarak tanımladı. Ancak *Yön*'de seçim sonrası bir ayrılış oldu: Mümtaz Sosyal demokratik stratejiyi benimseyerek *Yön* çevresinden ayrıldı (Ulus, s. 71-72). *Yön* dergisinde dönemin ünlü siyaset bilimcileri Jacques Lambert, Maurice Duverger'in araştırmaları ve Türk sosyologlar Mübaccel Kıray ile İbrahim Yasa'nın saha araştırmaları doğrultusunda demokrasinin feodal kalıntıların kültürün sürdüğü toplumlarda ancak muhafazakâr partilerin seçimle iş başına gelebileceği yönünde yorumlandı (Ulus, s. 72-73). Bu nedenle Türkiye'nin kalkınması için gerekli görülen köklü radikal sosyoekonomik dönüşümlerin yapılabilmesi için tek seçenek cunta stratejisini olarak görüldü.

TİP tarafından bu stratejinin "demokratik" olmaması yönündeki eleştirilere karşı *Yön*, önemli olan, yönetimin sınıf niteliğidir, iktidara nasıl geldiği değil yanıtını veriyordu. Üstelik Türkiye'deki demokrasi zaten gerçek demokrasi değildi, "Filipin demokrasisi", "sandık demokrasisi", "cici demokrasi" gibi terimlerle hor görülen bir yönetim mevcuttu. Sosyal yapıda köklü bir değişim olmadıkça parlamento "tutucu güçlerin egemenliğini sağlayan bir aldatmaca" olmaktan öteye gidemeyecekti (Avcıoğlu, 1966). Aslında bazı açılardan batı demokrasisinde bile zor bulunan özgürlüklere karşı aydınların bir kısmı özellikle sosyalistler mevcut demokrasi rejimini yetersiz buluyordu. Bunda komünist parti kurulmasının hâlâ yasak olmasının payı büyüktü. Bunun dışında Leninizmin kapitalist ülkelerde demokrasiyi "burjuva demokratik diktatörlük" olarak kavramlaştırmasının rolü büyüktü. *Yön* dergisinde birçok kez biçimsel demokrasinin önemli olmadığı, yönetimin hangi sınıfların çıkarlarını koruduğuna bakmak gerektiği vurgulanmıştı. Türkiye'de ağalık sisteminin etkin olduğu bölgelerde köylerde halka zorla toplu oy verdiriliyordu. Halk geleneksel bağlılıklarından kopmamıştı dolayısıyla kendi sınıfsal çıkarları yerine "halk düşmanlarına" örneğin AP'ye oy veriyordu (Ulus, s. 182-183).

Bir cunta girişimi kuran *Yön-Devrim* hareketi darbeden sonra bir "Devrim Partisi" oluşturularak toplumun bütün kesimlerini temsil eden bir parti ile ülkeyi yönetmeyi ve gerekli devrimleri yapmayı planlıyordu. Bu harekete göre ülkenin sosyal adalet içinde kalkınma için tek kurtuluş reçetesi subayları anti-emperyalist, geçekten milliyetçi, kalkınmacı, sosyalist bir dönüşüme ikna etmektir. *Yön-Devrim* hareketinin içinde yer alan Hasan Cemal otobiyografik kitabında Doğan Avcıoğlu'nun "*Yön* ile Türkiye'nin yönünü belirledik. Şimdi o yöne gitmek için *Devrim*'le devrimi yapacağız" (1999, s. 204) dediğini aktarır. Binbaşı Bilbilik'e göre ordu bir anayasa taslağı hazırlanmasını istemişti. *Devrim*'in sahibi Cemal Reşit Eyüboğlu tarafından anayasa hazırlanmış ve Doğan Avcıoğlu tarafından düzeltilmişti (Ulus, 2016, s. 123). Doğan Avcıoğlu, cunta girişimini *Devrim* gazetesinde şu şekilde "son çare" olarak açıklıyordu.

Durum şudur: Cici demokrasi iflas etmiştir. İktidar koltuğu boştur. Bu boşluğu yakın gelecekte hangi güçlerin dolduracakları bellidir. Bilinçli ve örgütlü bir halk desteğini sağlamadıkça, bunun için de sağlam devrimci kadrolara dayanmadıkça, bu güçlerin bocalamalarından kurtulmaları çok zordur. Bocalamaların az çok önlenbilmesi için, devrimci kadroların hayalciliği bırakarak, gerçekçi bir tutumla bu güçler safında, bütün ağırlıklarını koymaları gereklidir...Gerçekten devrimciyssek, gönlümüz çok daha fazlasını arzuluyor diye, hayatın bizi, karşı karşıya bıraktığı tercihlerden kaçamayız: Ya büyük hayaller içinde

keskin devrimcilik iddiasıyla, olup bitene seyirci kalarak her iki tarafa da kayması mümkün bulunan kuvvetlerin, dış destekli tutucu güçlerin yörüngesine sürüklenmesini kabulleneceğiz, ya da bunu ‘mukadder akıbet’ saymayı reddederek, bütün gücümüzle ‘mümkün olanı’ gerçekleştirmek için mücadele edeceğiz. Türkiye’de devrimci eylem, bu dar kapıdan geçerek gelişecektir (*Devrim*, 1970).

27 Mayıs’ın önde gelen subaylarından Osman Köksal *Devrim* dergisinde bu birlikteliği “fikir-kılıç kenetlenmesi” olarak değerlendiriyordu ve ordunun aydınlara olan gereksinimini şu şekilde anlatıyordu:

Kuvvet ne yön tayin edebilir ne de mimarlık yapabilir. Ayrıca kuvvet yenilebilir de...Yenilmeyen tek güç ise, fikirdir. Fikir, yenilmeyen başlı başına bir güç ise de Kuvvet’le (kılıçla) kenetlenen fikrin başaramayacağı ihtilal, devrim yoktur...İhtilalleri Fikir-Kuvvet (kılıç) kenetlenmesi yapar (1971).

Yön-Devrim hareketinin cunta girişimi 1931 yılında Irak’ta Hikmat Suleyman ve Jama’at al-Ahali hareketinin çoğunlukla yabancı ülkelerde eğitim görmüş Iraklı bir grupla beraber askerî darbeye başvurması, General Bakr al-Sidqi ile anlaşmaya varması olgusuna çok benzemektedir (Kinney, 2018, s. 7). Irak’ta aydınlar seçimlere müdahale edildiği ve dolayısıyla seçimle iktidara gelemeyecekleri kanısındadırlar. Bu nedenle Irak’ın geleneksel düzenini değiştirmek ve onu modern, demokratik bir topluma dönüştürecek bir reform için darbe girişiminde bulunmuşlardır. Suleyman bu durumu Avcıoğlu’na benzer biçimde “bize ordu dışında bir seçenek bırakmadılar... biz de orduya başvurduk” sözleriyle açıklamıştır. *Yön-Devrim* hareketi gibi Irak’ta da amaç ülkenin kalkınmasını, modernleşmesini ve tezat gibi gözükse de demokratikleşmesini sağlamaktır. Sivillerin darbeciliği üzerine makaleleri bulunan Kinney aşırı kutuplaşmış toplumlarda ve/veya ülkenin geleceği konusunda fikir birliğine varılamadığında bazı siyasetçilerin darbeye başvurduğunu öne sürer. *Yön-Devrim* cuntacılığı da bu olguya bir örnektir. Suriye’de de benzer bir girişim olmuştur. Kinney’e göre (2018, s.11) toplumun aşırı kutuplaşması Suriye’de radikal değişim isteyen Akram Al Hawrani’nin Albay Adib al-Shishakli’nin yönetime gelmesine destek olmasını açıklar niteliktedir.

12 Mart’a doğru süreçle ilgili farklı iddialar bulunmaktadır. Çelik Gürkan’a göre ordudaki üç kuvvet de müdahale için uğraşıyordu ve anayasa taslakları hazırlanıyordu. Ancak bazı cuntalar aralarına sivil almak istemediği için uzlaşmamışlardı (Alatlı, 2002, s. 252). Deniz Binbaşı Erol Bilbilik’in açıklamasına göre darbeden sonra oluşturulacak olan 50 kişilik Devrim Konseyine hiç sivil almama kararı alınmıştı. Madanoğlu cuntası olarak bilinen cunta 1970 Haziran’ı gibi etkisizleşmişti. Zaten Mümtaz Sosyal daha önceden, İlhan Selçuk ise 12 Mart öncesinde cunta ile yolunu ayırmıştı.

Devrim dergisi 12 Mart’a doğru ordu içindeki gelişmelerden haberdar olması nedeniyle sol bir darbe konusunda pek de ümitli değildi. Hatta Avcıoğlu 1971)12 Mart’ın hemen öncesindeki bir yazısında “faşizmin en koyusuna” doğru gidildiğini de yazmıştı. *Devrim* gazetesinde yine de ümitli bir başlıkla “Ordu Anti-Kemalist gidişe ‘artık dur’ dedi” manşetiyle kamuoyuna 12 Mart muhtırası duyuruldu (1971, s. 1). Dergi sonra hemen kapatılmadı, 27 Nisan 1971 tarihli 79. Sayısından sonra sıkıyönetim tarafından kapatıldı. 7 Temmuz 1971’de General Cemal Madanoğlu, Emekli Albay Osman Köksal, 6 emekli, 6 muvazzaf subay, 17 siville beraber tutuklandılar. (Ulus, 2016, s. 128). Tutuklanan siviller arasında Doğan Avcıoğlu, Cemal Reşit Eyüboğlu, İlhan Selçuk, İlhami Soysal, Ali Sirmen bulunuyordu. Tutuklanan siviller MİT’in Ziverbey Köşkünde işkenceli sorgulardan geçirildiler. İlhan Selçuk ve Avcıoğlu işkenceli sorguyu daha sonra kaleme aldılar. Bu sorgularda MİT’in Hava Kuvvetleri Komutanı Batur ve Kara Kuvvetleri Komutanı Gürler’in Marksist-Leninist bir cunta kurduklarını itiraf ettirmek için uğraştığını açıkladılar. Ancak Avcıoğlu, Soysal ve Selçuk bu konuda konuşmamışlardı.

Ocak 1973’te aydınlar “Madanoğlu cuntası” adıyla Marksist rejim kurma amacıyla hükümeti yıkmaya ve orduda karışıklık yaratmaya çalışmak suçuyla askerî mahkemede

yargılandılar (*Madanoğlu Dosyası*, 1973). Davayla ilgili tek kanıt grubun içine sızmış bulunan ve kimliği mahkemede deşifre edilen MİT ajanı Mahir Kaynak'ın toplantılarda gizlice aldığı ses kayıtlarıydı. Mahkemelerde gizli kayıtlar delil kabul edilmiyordu. Avukatlar onun sunduğu kasetlerde oynama olduğunu, kimi yerlerin silinmiş olduğunu ve boşluklar bulunduğunu göstermişti. Özellikle bir kasetin General Gürler'i suçlu gösterecek biçimde değiştirildiği tespit edildi. Delil yetersizliğinden bütün sanıklar beraat ettiler.

Yön-Devrim hareketi çok tehlikeli bir oyunun içine girmişti. Grubun ülkenin kalkınması, toplum içindeki adaletsizlerin giderilmesi gibi idealist amaçları vardı ancak benimsenen stratejinin ne kadar yanlış olduğu muhtıra sonrası daha açık olarak anlaşıldı. Ordunun sol darbeyi engellemek dışında bir muhtıra gerekçesi pek de yoktu. 12 Mart ile beraber ordu içindeki sol görüşlü subaylar ordudan atıldılar veya yaşları uygun olanlar emekli edildiler. “Balyoz operasyonu” ile demokratik strateji öneren ve sol içinde darbeciliğe 10 yıl boyunca şiddetle karşı çıkan, bunun olumsuz sonuçları konusunda kamuoyunu ve solcuları uyaran TİP yöneticileri de tutuklandılar. 12 Mart muhtırası hem ordudan hem de siyasetten solu tasfiye etmenin bir aracı oldu. Muhtıra solu tamamen ezmeyi başaramadı, bu 12 Eylül darbesi ile yapılacaktı.

12 Mart Muhtırasına Sivil Destek

12 Mart'ta genç subayların baskısına rağmen üst kademe askerler doğrudan yönetimi üzerlerine almadılar, muhtıra ile sisteme müdahale ettiler. Başbakan Süleyman Demirel istifa etti. Onun istifasını sanki bir darbe tehdidiyle olmamış gibi muhalefet partisi başkanı İsmet İnönü “demokratik” bulduğunu açıkladı. Güya tarafsız ve “sivil” Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay da kendisinin Başbakan'ın uzun süredir istifasını istediğini belirterek bu istifayı destekledi.

Muhtıra tam bir darbeye dönüşmedi, bunda yine hükümet içinde yer almayı kabul eden sivillerin rolü büyüktü. Hem CHP hem de AP oluşturulan kabineye bakan verdi ve CHP içinden Nihat Erim başbakan oldu. CHP'de Bülent Ecevit buna karşı çıktı ve partisinden istifa etti.

12 Mart Muhtırasını uzun süredir kamuoyunda sözü edilen sol yönde darbe zanneden birçok sivil toplum örgütü, basın kuruluşları, bazı aydınlar, akademisyenler, yazarlar destekledi. 16 sivil toplum kuruluşu¹ İnşaat Mühendisleri Odası'nda toplantı yaparak parlamentonun kendi kendisini fes etmesini istediler. Bunu bazı sol çevrelerin özellikle *Yön-Devrim* hareketinin bu dönemde çok kullandığı terminolojiyle “gerici parlamentoculuk ve cici demokrasi iflas etmiştir” sözleriyle açıkladılar. (*Cumhuriyet*, 17 Mart, s. 1,7.) Örgütler ortaklaşa yayınladıkları bildiri ile ordunun görevini yerine getirdiğini öne sürerek “ileri atılımı onaylıyoruz” sözleriyle muhtıraya destek verdiler. Bu kuruluşlara göre muhtıranın asıl sorumlusu iktidardı. Ortak bildiride bu durum şu şekilde açıklanmıştı:

Emperyalizmin egemenliğindeki işbirlikçi iktidarlar tarafından çeyrek yüzyıllardır uygulanan gerici parlamentoculukla yoksul ve geri bırakılmış olan ülkemiz kesin bir sosyal ve ekonomik bunalımın içine itilerek, ancak olağanüstü girişimlerle kurtarılabilir bir duruma sokulmuştur. Halkımızın, devrimci ve Atatürkçü kuruluşların yıllardır işbirlikçi iktidarlara karşı yürüttükleri mücadele ülkemizin sosyal ve ekonomik sorunlarından emperyalizme bağımlı gerici parlamentarizmin sorumlu ve suçlu olduğunu açıkça ortaya koydu. Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından verilen ultimatoma da bu gerçeğin, Ordumuz tarafından benimsendiğini belgeledi. Karşı devrimci cephenin bayraktarları çeyrek yüzyıldır demokrasi dediler emperyalizme bağımlılığı getirdiler, demokrasi dediler köylülerimizi yoksun, topraksız ve işsiz

¹ Bu sivil toplum kuruluşları şunlardı: TÖS, Devrimci Avukatlar Derneği, Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı, Teknik Personel Sendikası, Üniversite Asistanları Sendikası, Mimarlar Odası, Türk Hukuk Kurumu Elektrik Mühendisleri Odası, İnşaat Mühendisleri Odası, O.D.T.Ü Mezunları Cemiyeti, Dev-Genç, Maden Mühendisleri Odası ve Türkiye Orman Yüksek Mühendisleri Sendikası.

kurdular, demokrasi dediler öğretmenleri taşlı, sopalı, bıçaklı saldırganlarla yok etmek istediler. Açık ki “gerici parlamentoculuk ve cici demokrasi” iflas etmiştir.

Bu bildirin okunduğu toplantıdan sonra Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) adına görüşünü açıklayan ikinci Başkan Dursun Akçam seçimlere gidilme fikrini eleştirerek “bizim gerici parlamentarizmden beklediğimiz hiçbir şey kalmamıştır” demişti. Bu durumda seçimler yerine askerî bir yönetim tercih ediliyordu.

O günkü Devrimci Gençlik (Dev-Genç) Başkanı Ertuğrul Kürkçü yıllar sonra o bildiriye aslında yarım ağız desteklediklerini belirterek muhtırayı olumluyan ortak bildiriye katıldığı için pişmanlığını dile getirmişti (Ulus, 2016, s. 282). *Devrim* gazetesinde ihtiyatlı bir bekleyiş varken MDD hareketinin öncüsü Mihri Belli muhtırayı yine Mustafa Kemal geleneğine bağlı olarak değerlendirerek desteklemiş ve müdahaleyi şu şekilde yorumlamıştı:

Biz Türkiye işçi sınıfının ve yoksul köylülüğün özlemlerinin temsilcisi olarak 12 Mart 1971 tarihli muhtırayı, Kurtuluş Savaşı’mızdan doğmuş olan ve her şeye rağmen Mustafa Kemal’in millici ve ilerici geleneğini geniş ölçüde sürdürebilen Türk Ordusu’nun, faşizmi tezgahlama çabası içinde bulunan, devrimci kanı dökmüş, cana kıymış olan ve üstelik “şaiabeli” unvanını kazanmış bulunan işbirlikçi Demirel iktidarına karşı ve ona hükümet etme yetkisi vermiş olan işbirlikçi sermayenin ve feodal mütegalibenin hakim bulunduğu bir parlamentoya karşı tepkisinin bir ifadesi sayıyoruz. (Aktaran, Sargın, 2001, s.1051).

Belli, bu şartlar altında emekçileri gerçek reformlar için bilinçli ve örgütlü olarak orduya desteğe çağırıyordu. Devrimci gençlik liderlerinden Türkiye Halk Kurtuluş Cephesi (THKP-C) önderi Mahir Çayan ise 12 Mart’tan hemen sonra bu desteğe karşı çıkmıştı (Ulus, 2016, s. 265). Çayan ordu içinde de örgütlenmişti ve muhtemelen gelişmelerden yakından haberdardı. 12 Mart’ın alt rütbeli sola yakın subayları ordudan tasfiye etmek için tezgâhlanan bir oyun olduğunu ileri süren bir yazı kaleme alan Çayan, orduya bel bağlayan hareketleri ihanet içinde olmakla ve değişen sınıf dinamikleriyle beraber ordunun “emperyalizmin ve yerli hâkim sınıfların kontrolü altına girmeye” başladığını fark etmemekle suçlamıştı.

Cumhuriyet gazetesinde darbe sonrası başyazısında Nadir Nadi muhtırayı “Devrimci Ordunun Sesi” başlığıyla kutlamıştı. Nadi “aylardan beri beklenen olay nihayet gerçekleşme yoluna girmiştir” şeklinde girişini yaptığı yazısında (1971, 13 Mart, s. 1) Başbakan Demirel’i suçlayarak “son muhtıra göstermelik demokrasinin belini kırmıştır” demişti. Nadi de yukarıda belirtilen kuruluşlar gibi meclisin kendisini feshetmesini önermişti. Nadi Demirel’i anayasaya aykırı davranmakla, Atatürkçülüğü ihmal etmekle ve antidemokratik uygulamalarla suçlamıştı.

İlhan Selçuk 16 Mart’ta “Süleyman Bey ile Şapkası” yazısında “demokrasinin gerçekten var olmadığı” iddiasıyla 27 Mayıs sonrası idamlar olmamış gibi muhtırayı şu şekilde yorumlamıştı:

Eğer ortalıkta bir demokrasi olsaydı, şerefli ve haysiyetli davranış, demokrasiyi korumak için muhtıraya direnmek olurdu. Demokrasi gerçekten var olmadığı ve Anayasa rafa kaldırıldığından ötürüdür ki, Bay Süleyman şapkasını giyip savuşmuştur (*Cumhuriyet*, 1971, s.2).

27 Mayıs’ta olduğu gibi 12 Mart’ı da aydınlar, öğretim üyelerinin bir bölümü, özellikle hukukçular, anayasa profesörleri onaylamıştı. Üstelik ortada 27 Mayıs öncesinde olduğu gibi yaygın protestolar, “Tahkikat Komisyonu Kurulması” gibi acaba Türkiye anti-demokratik bir yöne mi gidiyor şüphesi uyandıracak türde sorunlar da yoktu. Örneğin 1961 anayasasının yazarlarından Ordinaryüs Prof. H. V. Velidedeoğlu “Dikkat Gerektiren Önemli Günler” (17 Mart, s. 2) başlıklı yazısında 12 Mart muhtırasını okuyan kuvvet komutanlarını radyoda duyduğunda Atatürk’ün “iman dolu gür sesini yeniden duyar gibi oldum” diyerek yazısına şu şekilde devam ediyordu:

Radyodaki bu ses, sanki karanlıklara keskin ışığını tutarak menfaat mehzecelelerinin izbe köşelerinde barınan yarasaları şaşkına çeviren Atatürk evlatlarının sesiydi.

Ordunun girişimini Atatürk gibi “sabır ve soğukkanlılıkla hazırlanmış bir vatan kurtarıcılığı” olarak nitelendiren Velidedeoğlu yine meseleyi ilerililik-gericilik düzlemi içinde değerlendirerek muhtırayı desteklemiştir:

Eğer Türkiye yaşayacaksa, Türk Ordusu, Yasanın kendisine yüklediği bu görevde mutlaka başarı kazanmalıdır ve bütün Türk aydınları sabırlı, soğukkanlı ve yürekli olarak Türk ordusuyla kenetlenmelidir. Orta çağ düşüncesinin paslı zincirleriyle tutsak edilmiş olan halk uyanıp kendi çıkarının ne yanda olduğunu anlayınca, asalak politikacıları paydos borusunu zaten kendi çalar.

Hukuk Profesörlerinden Bahri Savcı “yeni devrim doğrultusu” içine girildiğini iddia ederek (*Cumhuriyet*, 1971, 16 Mart, s.2) subaylara ve gençliğe önerilerde bulunurken görüşlerine başvuru Anayasa Profesörlerinden Muammer Aksoy muhtıra konusunda şöyle beyanatta bulunmuştu:

Ordu, bu muhtıra ile Anayasa çizgisinden sapmış olanları o çizgiye çağırıştır. Sandıktan çıkmakla Anayasa'nın uygulanması arasında büyük bir fark olduğu, bir kere daha görülmüştür (*Cumhuriyet*, 1971, 17 Mart, s. 7).

Bu ifadelerde görülebildiği üzere “sandıktan çıkma” ilkesi önemsenmemiş bazı aydınlarca “gerici hükümet ilerici ordu” denklemi kurularak muhtıra desteklenmişti. Aydınlar ve yukarıda belirtilen meslek örgütleri, dernekler dışında iş çevreleri de muhtıraya olumlu yaklaşmıştı. Türk-İş Genel Sekreteri Halil Tunç, muhtıranın ikinci maddesinin “Türk milletinin istek ve duygularını” yansıttığını belirterek destek vermişti (*Cumhuriyet*, 1971, s. 7).

Ordu 12 Mart muhtırası sonrası yönetimi teknokrat kabineye bıraktı ve perde gerisinden işleri yürüttü. Demokrasiye “ayar” verildi, bazı özgürlükler kırıldı. Nihat Erim bir sivil hükümetin başındayken sol hareketlere karşı “Balyoz operasyonu” nu destekledi. Ülkedeki solcu aydınlar, sendikacılar tutuklandı, kötü davranışlara, işkencelere maruz kaldı. Devrimci gençlik idamlarla, katliamlarla sindirilmeye çalışıldı. Özellikle henüz 25 yaşında olan ve ciddi bir suç işlememiş bulunan Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan, Yusuf Aslan'ın meclis tarafından onaylanan idamları Türkiye halkının en azından bir bölümünün vicdanlarında ağır yük bıraktı.

Sivillerin muhtıra sonrası kurulan teknokrat hükümette yer almayı ve anayasadaki bazı özgürlükleri “budamayı” kabul etmesiyle 12 Eylül 1980 yılına kadar ordunun doğrudan müdahalesine gerek kalmadı. Muhtıra sonrası hükümet içinde yer almayı reddeden ve partisinden istifa eden genç Ecevit CHP Başkanı olan İsmet İnönü'yü devirdi ve parti genel başkanı oldu. 1973 yılındaki seçimlerde sosyal demokrat bir çizgiyi temsil eden CHP hem yükselen solun etkisi hem de muhtemelen muhtıraya karşı çıkmış olmanın yarattığı halk desteğiyle seçimlerden birinci parti olarak çıktı. Ancak 1973-80 arası siyasal açıdan bir hayli sorunlu bir dönemdi. Toplumun aşırı kutuplaştığı, farklı siyasal-ideolojik görüşlerin şiddetle ifade edildiği ve ekonomik buhranın vurduğu bu dönem yeni bir askerî darbe ile kapandı.

12 Eylül Askerî Darbesi Sürecinde Siviller

12 Eylül darbesi hiyerarşik darbelerden biridir ve en uzun süreli- 3 yıl- askerî yönetim bu darbeden sonra görülmüştür. Bu müdahale ile hem ülkenin ekonomi politikası liberalleşme yönünde değiştirilmiş, hem de anayasa değiştirilerek sivil hakları çok daha sınırlayan devlet güvenliğinin ön planda olduğu yeni bir anayasa getirilmiştir. 1970'li yıllarda yükselen emek-sol ve Kürt hareketine karşı Türk-İslam sentezi denilen politika uygulanmıştır.

Darbeye sivil destek henüz darbe hazırlığı aşamasında başlamıştır. Bu evrede ordu yönetim kademesi ile siyasetçiler arasında birçok görüşme yapılmıştır (Gürsoy, 2009, s. 55). General Evren'in iddialarına göre darbeden önce kendisine bazı bakanlar, milletvekilleri ve muhalefet partisi içinden siyasetçiler darbe taleplerini iletmişlerdi (Evren, 2005). Ümit Cizre'ye (2002, s. 239-45) göre siviller generallere parti başkanlarını şikâyet ederek kurulacak yönetimde yer almak için görüşmeler yapmışlardır. CHP Genel Başkanı Ecevit kendi

kabinesinde bazı bakanların kendisiyle ilgili şikâyetlerini dile getirip çözüm bulmak yerine generallere şikâyette bulduklarını anlatmıştır (Gürsoy, 2009, s. 55). General Evren sivillerin darbe yapması yolunda taleplerinin nihai karar almada etkili olduğunu bildirmiştir (Evren, 1990, s. 437-8). Türkiye'nin önde gelen gazetecileri darbe sonrası röportajlarda en az üç bakanın ordunun müdahalesini “şükür” diyerek karşıladığını belirtmiştir (Demirel, 2003, s. 271). Dolayısıyla darbe öncesinde de sonrasında da bazı sivil siyasetçiler darbeye destek vermiş, hatta bir ölçüde darbeyi provoke etmiştir.

1980 darbesinde örneğin Yunanistan'da 1974 darbesinde olduğunun aksine sivil pozisyonlar için kendisinden talepte bulunanlardan karşı çıkanlar olmamıştır. Öncelikle darbe yürütücü kadrosu Başbakanlık için Turhan Feyzioğlu'na öneride bulunmuş, kendisi bu teklifi kabul etmiştir (Gürsoy, 2009, s. 58). Cunta daha sonra fikir değiştirmiştir. Darbe sonrası kabine büyük oranda sivillerden oluşturulmuş, çoğu eski müsteşar, bürokrat olan bu siviller sunulan görevlere karşı çıkmamıştır. Yunanistan'da ise 1974 darbesinde siviller ordu ile çalışmayı reddettiği için hükümet tamamen ordudan oluşturulmuştur.

Bazı üniversiteler 27 Mayıs ve 12 Mart'ın acı tecrübesine rağmen darbeyi desteklemiştir. Öncelikle darbenin ikinci gününde Atatürk Üniversitesi Yönetim Kurulu Orgeneral Evren'e kutlama mesajı göndermiştir. Atatürk Üniversitesi Yönetim Kurulu hürriyet ve hukuktan söz ederek orduyu kutlamıştır:

Tarihinin her döneminde olduğu gibi, hürriyet ve hukuk rejimine sahip çıkan, Atatürk ilkelerinin koruyucusu, devlet otoritesinin garantisi Türk Silahlı Kuvvetlerimizin 12.9.1980 günü Türkiye Radyo ve Televizyonlarında Aziz Türk Milletine duyurmuş olduğu bildirilen anlam ve ruhuna gönülden katılır, içten tebriklerimizi, başarı isteklerimizin ve en derin saygılarımızın kabulünü arz ederiz (*Cumhuriyet*, 14 Eylül, s. 1,7).

Bu mesajın ardından İstanbul Üniversitesi Yönetim Kurulu da Atatürk ilkelerine gönderme yapan bir kutlama telgrafi yollamıştır. Askerî müdahaleyi destekleyen ve “göreve hazırız” mesajını da ileten Rektör Cem Demiroğlu imzasını taşıyan mesajın giriş kısmı şu şekildeydi:

Türk Silahlı Kuvvetlerinin ve onun çok değerli komutanlarının emir ve komuta zinciri içinde yeniden Atatürk ilkelerini güçlendirmeye ve başarılı kılmaya, ülkemizin parçalanmasını ulusun bölünmesini önlemeye ve çoğulcu demokrasiye işlerlik kazandırmaya yönelik girişimini İstanbul Üniversitesi Yönetim Kurulu ulusal varlığımızın güvencesi olarak görmekte ve gönülden desteklemektedir. (*Cumhuriyet*, 15 Eylül, s. 1,7).

27 Mayıs ve 12 Mart'ın aksine muhtıra sonrası gelişmelerden tahmin edileceği üzere 12 Eylül'e sol kesimden destek gelmemiştir ancak bazı sol görüşlü yazarlar arasında da darbeyi “doğal” görenler vardı. Örneğin Uğur Mumcu 13 Eylül tarihinde “Bundan Sonra” başlıklı yazısında (*Cumhuriyet*, s. 1,7). “Silahlı kuvvetlerin emir komuta zinciri içinde yönetime tümüyle el koyması, yağmurun yağması gibi doğal bir olaydır” demişti. Mumcu bunu bir türlü Cumhurbaşkanı seçemeyen meclise ve ülkenin “örtülü bir iç savaşın kanlı arenasına” dönüşmesine bağlıyordu.

Darbe öncesi basının “korku iklimini” yaratarak darbeye meşruiyet kazandırmaya çalıştığını iddia eden akademik çalışmalar da bulunmaktadır. Evin Katerman darbe öncesinde tirajı en yüksek olan gazetelerde *Hürriyet*, *Milliyet*, *Cumhuriyet* ve *Tercüman* gazetelerinde yayınlanan haberlerde ve köşe yazılarında ülkenin içinde bulunduğu “kaostan” çok sık olarak büyük puntolarla bahsedildiğine ve kaosun mevcut hükümet tarafından sona erdirilemeyeceği

yorumunun çok sık yapıldığına işaret etmektedir (Katerman, 2007)². 12 Eylül darbesine güvenlik endişesi nedeniyle halkın da rıza gösterdiği yaygın bir kanıdır. *Hürriyet* gazetesinde 10 Eylül'den itibaren "Lider" isimli "araştırma dizisi" yayımlanmaya başlanmıştı. Bu dizide kaos yaşanan ülkelerde otoriter tedbirlerin devreye girilebileceği ve sivil idarecilerin yetersizlerine ilişkin gözlemler belirtilirken Mustafa Kemal'e atıfta bulunarak "lider" in önemine dikkat çekiliyordu:

Liderlerin sınırları çelik gibi olmalı. Lider, kendisini izlemekten pişman olmayacağımız Mustafa Kemal gibi sabırlı, akılcı, insanı ve toplumu bilmeli. Lider iç tehlikeleri saptamasını bilmeli. Lider iç tehlikeleri saptamasını bilmeli. Lider halkın bütününe zafere ulaştıran adamdır. Siyasal ekonomik ve sosyal işlerimiz kötü gittikçe iyi yönetilmediğimiz düşüncesine daha fazla saplanıyor ve politik liderlerimizin böyle zamanlar için yeterince hazırlıklı olmadıkları kuşkusuna kapılıyoruz. Kamu düşüncesinde paylaşılan ortak fikir, iyi bir yönetimle bu güçlüklerden kolayca sıyrılabileceğimizdir. Rejim neredeyse 'iyi bir yönetim kurulmasına olanak vermiyor' damgasını yemek üzeredir. Yönetim, hangi sisteme bağlı olursa olsun, insan haysiyetine yaraşır bir yaşam düzenini kurup işletmelidir.

Darbe sonrasında ana akım gazetelerin darbeyi desteklediği görülmektedir. 12 Eylül darbesi *Hürriyet* gazetesinde yine Atatürkçülük ile savunulmuştu. 13 Eylül tarihinde darbe haberi "Terörün sonucu: Yönetim Milli Güvenlik Konseyi'nde Atatürk yoluna devam" başlığıyla okurlara duyurulmuştu (Aktaran, Enson Haber, 2021). Habere Atatürk posteri ile beraber son derece militarist, güya Atatürkçülük ve cumhuriyet rejimi adına özgürlüklerin kısıtlanmasını kutsayan bir şiir de eklenmişti³. Toplumca "kanaat önderi" kabul edilen köşe yazarlarından Oktay Ekşi'nin 17 Eylül 1980 tarihli köşe yazısında "Türkiye tam bir onarım yönetimi altına girmiş bulunmaktadır. Bu yönetim, özgürlükçü demokratik sisteme ve Atatürk ilkelerine bağlı olanları tatmin edecek bir tutum içindedir" ifadesiyle darbe yönetimine destek çağrısında bulunduğu dikkat çeken Katerman *Tercüman* gazetesinde köşe yazarı Nazlı Ilıcak'ın da 14 Eylül'de TSK hareketinin başarıyla sonuçlanmasını ümit ettiğini okurlarına duyurduğunu belirtmektedir. Darbenin birinci yılında *Milliyet* gazetesinin manşeti "Sağol Mehmetçik", *Hürriyet*'in "El ele, kol kola mutlu günlere gidiyoruz...Ve Evet! Düzlüğe çıkıyoruz" şeklindeydi (Aktaran Katerman, 2007). Darbe sonrasında birçok gazete ve derginin aylarca kapatılmasına, birçok gazetecinin yargılanmasına rağmen müdahale bir yıl sonra yine kutlanıyordu.

Darbenin en büyük sivil destekçisi ana basın organlarının arkasında olan iş çevreleri, burjuvazi sınıfıydı. 12 Eylül darbesi genellikle 24 Ocak kararları ile, ekonomide yeni bir evreye geçiş, liberalleşme programı çerçevesinde okunur. İşçi sınıfının bir hayli örgütlü olduğu dönemde liberalleşme kararlarının uygulanması imkânsızdır. Ordu hem iç istikrar sağlamak, yükselen Kürt hareketini, siyasal şiddeti durdurmak hem de sınıf hareketini engelleyebilmek için devreye girmiştir. Ordunun müdahalesi sınıfsal olarak burjuvazinin çıkarıdır. 12 Eylül'ün "beyin takımında" yer alan Tuğamiral Erhan Gürçan hükümet kurma aşamasında Sakıp Sabancı, Vehbi Koç, İbrahim Bodur ve Halit Narin'in sürekli Kenan Evren'e gelip görüşmeler yaptığını aktarmıştır (Erdem, 2005). Hatta onun iddiasına göre Turgut Özal'ı ekonomiden sorumlu başbakan yardımcısı yaptıranlar da bu iş insanlarıdır.

² Şiddet olayları basın tarafından büyütülmekte miydi? Gerginliğin iyice tırmandığı 1979 yılında yaklaşık 1000 kişi siyasal şiddete kurban gitmişti ancak Türkiye'de son on beş yılda her yıl yaklaşık 300 kadın aile yakınları tarafından öldürülmekte ve 300 kadar kadın da ağır yaralanmaktadır. Acaba kadınların güvenliği kalmadığı gerekçesiyle bir darbe yapılırsa meşruiyeti olur mu sorusu kıyaslama için sorulabilir.

³ Şiir şöyleydi: "Ne sağ ne de sol/Atatürk Türkiye'si doğrultusunda bir ülkenin haysiyetli kişileri olarak birlik içinde, dipdiri ve senin yolundayız/Şuna asla şüphen olmasın, Senin emanetin Cumhuriyet, ilelebet payidar olacaktır/Hainler, gafiller, tüm iç ve dış düşmanlar hakkettiklerini bulacaktır/ Müsterih ol Atam".

İstanbul Ticaret Odası Yönetim Kurulu Başkanı Nuh Kuşçu, ordunun yönetime el koymasına ilişkin “müspettir zamanında yapılmıştır” yorumunda bulunmuştu. (*Cumhuriyet*, 1980, 14 Eylül, s. 7) Nuh Kuşçu, parlamentonun kilitlendiğinden, orta sınıfın ezildiğinden söz ederek ordunun zamanında müdahale ettiğini vurgulamıştı. Türkiye Odalar Birliği Başkanı bir telgrafla Evren’i kutlamıştı (*Cumhuriyet*, 1980, 15 Eylül, s. 1, 7). Darbeye yönelik burjuvaziden en çarpıcı açık destek ise Koç Holding’in kurucusu Vehbi Koç’tan gelmişti. 12 Eylül’ün hemen ardından darbenin lideri Kenan Evren’e bir mektup gönderen Koç “emrinize amadeyim” diyerek adeta polis devleti kurulmasını öneriyor, bazı sendikaları, partileri, halk kesimlerini hedef göstererek darbecilere akıl veriyordu. Mektup şöyleydi:

Yakalanan anarşistlerin ve suçluların mahkemeleri uzatılmamalı ve cezaları süratle verilmelidir. Polis teşkilatını teçhiz ederek ve kuvvetlendirerek imkanlar genişletilmeli, gerekli kanunlar bir an önce çıkarılmalıdır. İşçi-işveren ilişkilerini düzenleyecek olan kanunlar asgari hata ile çıkarılmalıdır. Bazı sendikaların Türk Devleti’ni ve ekonomisini yıkmak için bugüne kadar yaptıkları aşırı hareketler göz önünde bulundurulmalıdır. DİSK’in kapatılmış olmasından dolayı bir kısım işçiler, sendikal münasebetler yönünden bekleyişi içindedirler. Militan sendikacılar bu işçileri tahrik etmek ve faaliyeti devam eden sendikaların yönetim kadrolarına sızarak kendi davalarını devam ettirmek niyetindedirler. Bu durum bilinmeli, hazırlanacak kanunlarda gerekli tedbirler alınmalıdır. Komünist Parti’nin, solcu örgütlerin, Kürtlerin, Ermenilerin, birtakım politikacıların kötü niyetli teşebbüslerini devam ettirecekleri muhakkaktır, bunlara karşı uyanık olunmalı ve teşebbüsleri mutlaka engellenmelidir. Zatalilerine ve arkadaşlarınıza muvaffakiyetler temenni ediyorum. Emrinize amadeyim (Sol TV, 2018).

Sermaye sınıfı sözcülerinden TİSK Genel Başkanı Halit Narin darbeden sonra işçileri kast ederek “bugüne kadar onlar güldü, şimdi gülme sırası bizde” sözüyle darbenin sınıfsal yönüne ve amacına işaret ederek darbeyi desteklemişti (UID-DER, 2020). Bu iş insanları dışında sözde işçi temsilcileri olan Türk-İş ve Hak-İş yöneticileri darbecileri övmüştü. Türk-İş Genel Başkanı İbrahim Denizcier darbeyi “el koyma mecburiyetinde” kaldınız diyerek meşrulaştırmış “milletin bağrından çıkan ordumuzun tam bir bütünlük içinde milletimize huzur ve güven veren bu davranışı” için Evren’e hayırlar ve başarılar dilemişti (UID-DER, 2020)⁴.

12 Eylül’den sonra kurulan hükümette yine siviller yer aldı. Evren halk desteğini sağlamak için propaganda aracını kullanmaya çalıştı. Memleket gezilerindeki söylevleri ve sık sık televizyon karşısına çıkarak darbenin gerekçelerini sıralayarak yeni yönetimin halk nezdinde meşruluğunu sağlamaya çalıştı. Hazırlanan yeni anayasa halk oylamasına sunulduğunda 1960 müdahalesine kıyasla halkın “evet” oyu çok daha yüksek oldu. Kürt halkının yoğun yaşadığı bölgelerde baskıdan söz edildi ama yine de yüzde 91,4’lük evet oyu halkın yüksek onayına işaret ediyordu (Aydın ve Taşkın, s. 334). Darbecilerin tek yanlı propagandayı kullanmalarının payı dışında 1961 anayasasına göre büyük destekte 12 Eylül öncesi artan siyasal şiddet ve kaosu rolü büyüktü.

Bazı üniversitelerin darbeyi meşru görmesi ve darbecilere desteği askerî yönetim sırasında da sürdü. 12 Eylül darbesinin en ağır bedellerinden birini üniversitelerin ödemesine rağmen İstanbul Üniversitesi senatosu kararıyla Hukuk Fakültesi tarafından 14 Aralık 1983’te

⁴ İş çevrelerinin 12 Eylül’e desteği nedeniyle 2012 yılında darbeciler yargılanırken aralarında 78’liler Girişimi, Alevi Bektaşî Federasyonu, İnsan Hakları Derneği ve Sosyal Demokrasi Vakfı’nın da bulunduğu “12 Eylül’ü Yargılama Platformu” duruşma öncesi bir çağrı metni hazırlayarak 12 Eylül Davası kapsamında TÜSİAD’ın da yargılanması gerektiğini savundu. Bildiride darbeye tek suçluların askerler olmadığı, işkenceciler, doktorlar gibi sivillerin ve başta Halit Narin, Vehbi Koç ile TÜSİAD’ın da yargılanması gerektiğini savunuldu (*Milliyet*, 2012). Evren’in bir sergide Picasso’nun eserlerini görüp ressam olabileceğine karar vermesi ardından yaptığı resimler Sakıp Sabancı’dan Koç ailesine kadar iş insanları tarafından çok büyük meblağ ile satın alınmıştır. Bir anlamda burjuvazi vefa göstermiştir. Hatta dönemin kuru ile 422 000 dolara satılan “Atatürk” tablosu ile Evren Türkiye’de “yaşayan en pahalı ressam” statüsüne bile yükselmiştir (T24, 2015).

Kenan Evren'e "Fahri Profesörlük" ve "Hukuk Doktorluğu" unvanı verildi. Gerekçe "haiz olduğu ahlaki faziletler" ve "ilmi kıymet ve meziyetlerinin tescili için" diye açıklanmıştı (*Bianet*, 2021). Bu durumu bazı öğretim üyeleri protesto ederken 28 üniversite rektörü törene katılmıştı, hatta benzer unvanlar verilmesi için adeta birbiriyle yarışmıştı. Konunun yargıya taşınması ardından o günün Hukuk Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Yılmaz Altuğ unvan verilme gerekçesini "okulun ihtiyaçları vardı. Kadro lazımdı, para gerekliydi" şeklinde oportünizmle açıklamıştı⁵.

Üniversite dışında bazı ünlü sanatçılar da Evren'i desteklemişti. Aralarında Sezen Aksu, Zerrin Özer ve Ferdi Tayfur'un yer aldığı bazı sanatçılar darbe sonrası *Milliyet* gazetesinin magazin eki *Hey* dergisinde darbeden "memnuniyet duyduklarını" dile getirmişlerdi (Aslangül, 2014). Bu duygular kendi ifadeleriyle 1970'li yılların sonunda giderek artan siyasal şiddet olayları, güven ortamının bozulması, kötü yönetimin sonucuydu.

12 Eylül'ü mümkün kılan, toplumsal meşruiyeti sağlayan, ordu ile sınıfsal çıkar birliği yapan ve faşist yöntemlerle işçi sınıfının, emekçilerin ezilmesini destekleyen burjuvazi ve diğer sivil kesimlerdi. Bu bağlamda darbeciler yargılanırken darbenin meşruiyet kazanmasını sağlayan, darbecileri sözleriyle öven, hatta ona değerli unvanlar veren sivillerin de yargılanması gerekmez miydi sorusunu tartışmak gereklidir. Siviller neden darbeye destek vermişti? Orduya olan güven, bağlılık, militarist değerlerin Türk toplumunca yüceltilmesi, kısmen Atatürkçülük ve ordunun Atatürkçülüğü temsil ettiğinin düşünülmesi yanında 1970'lerin sonunda toplumun aşırı kutuplaşması, sivil yönetimlerin toplumsal, ekonomik ve kültürel sorunları çözmekte yetersiz kalışı öne çıkan etkenlerdir. Burjuvazinin desteği sınıfsal çıkarla ilişkiliyken, bürokratların ve üniversitelerin tutumunda oportünizm dikkat çekmektedir. 27 Mayıs'a kıyasla üniversitelerden destek görece zayıftır. Aydınların, sanatçıların ve halkın bir bölümünün anayasaya evet oyuyla desteği son yıllarda Afrika kıtasındaki ülkelerde görülen yozlaşmış ve sorunları çözmekte yetersiz kalan sivil yönetimlere karşı halkın darbecileri "kurtarıcı" olarak görmesi ile benzerlik taşımaktadır (Hood, 2023; Aina ve Nyei, 2022; Kumah-Abıwu F. ve Stafack D. 2023; Asadu 2023, Melly, 2023). Darbe özellikle basın tarafından "Atatürkçülük" ile meşrulaştırılmaya çalışılmıştır ancak Atatürk'ün siyasete ordunun karışmasına karşı olduğunu ve cumhuriyeti orduya değil gençliğe emanet ettiğini hatırlamak gereklidir.

Askerî Vesayette Son Perde Mi? 28 Şubat'tan 15 Temmuz'a

12 Eylül darbesi ile Türkiye'nin en uzun askerî yönetimi yaşandı ve sokaktaki şiddetle baş etmek yolu olarak devlet şiddeti -idamlar işkenceler- uygulandı. Darbe ile hem Cumhurbaşkanlık kurumunun yetkileri arttırıldı hem de MGK yasal güçler kazandı ve yürütmede de bazı işlevler yüklendi; dolayısıyla askerî yönetim üç yıl sürmesine rağmen darbe sonrası yıllarda "sürekli darbe rejimi"nden söz edilebiliyordu (Aydın ve Taşkın, 1989, s. 335). TSK yürütme ve yargı alanlarında özerkleşti. Demokrasiye geçildikten sonra da rejimin özgürlük alanı bir hayli daraldığı için ancak "otoriter demokrasi"den söz edilebilirdi. Darbe ile solun gücü büyük ölçüde kırılmıştı. 12 Eylül restorasyonun öngörmediği aktörler güç kazanmaya başladı. Darbenin Türk-İslam senteziyle sınırlarını çizmek istediği İslami hareket giderek toplumsal, ekonomik ve siyasal gücünü arttırdı. Bunun sonucunda ordu bu sefer

⁵ Eczacılık Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. Nedime Ergenç, Senato'da kendisi ile beraber sadece iki öğretim üyesinin Evren'e fahri doktoru unvanı verilmesi için yapılan oylamaya "hayır" oyu verdiğini ve kendilerine baskı yapıldığı hâlde "bu utanca ortak olmayacağım" diyerek ret kararını sürdürdüğünü açıklamıştır. 2011 yılında İzmir Barosundan üç avukat bu unvanın geri alınması için İstanbul Üniversite'sine başvurmuştur (İlhan, 2011).

doğrudan yönetime el koymadı, “post-modern darbe” gibi kavramlarla ifade edilen biçimlerle demokrasiyi şekillendirmeye çalıştı.

MGK 28 Şubat 1997 tarihinde Refahyol hükümetinin Başbakanı Erbakan’a “anti-laik hareketlere karşı alınmasını istedikleri 18 maddelik önlem paketini” imzalattı. Genelkurmay İkinci Başkanı Çevik Bir’in “demokrasiye balans yaptık” diyerek açıkladığı müdahale askerlerin zorla hükümeti devirmemesi nedeniyle tarihimizde “post-modern darbe” olarak tanımlanmaktadır. Erbakan bir süre direndi ancak 18 Haziran 1997’de istifasını sundu. Dolayısıyla 28 Şubat süreci tipik doğrudan bir askerî müdahaleden çok baskı ve tehdit ile hükümete el çektirilmeydi.

28 Şubat üzerine akademik yazın henüz çok kapsamlı değildir ve sivillerin rolü üzerine çok az sayıda çalışma bulunmaktadır. Ancak mevcut çalışmalar ordunun “Silahsız kuvvetleri” sürece dahil etmeye çalıştığını göstermektedir. Özellikle basın ve basının arkasında burjuvazinin, TÜSİAD çevresinin “yeşil sermayeye” karşı sürece desteği dikkat çekmektedir (Aydın ve Taşkın, 1989, ss. 433-435). 28 Şubat müdahalesi “şeriat karşı” laiklik vurgusuyla açıklanırken TÜSİAD çevresinin ideolojik bir kaygıdan çok (veya onun yanında) sınıfsal bir rekabet ile desteğinden söz edilebilir. Yeşil sermaye denilen Anadolu kökenli küçük ve orta ölçekli işletmelerin ortaya çıkmasına dek TOBB ve TÜSİAD neredeyse rakipsizdir. Refah partili belediyeler bu “yeşil sermaye” için önemli bir büyüme kaynağı oluşturmuştur. Hükümette yer almaya devam edilse TÜSİAD ve TOBB’a karşı yeşil sermaye ciddi bir rakip olarak karşısına çıkacaktı. Ayrıca TÜSİAD Refahyol’un ekonomi programlarını da eleştiriyordu (Şekerli ve Akçetin, 2020, s. 130). Özellikle AB üyelik süreci ve Gümrük Birliği gibi konularda hükümetin yavaş davrandığını düşünen dernek hükümeti eleştiriyordu. TÜSİAD ekonomik liberalizmi siyasi liberalizm ile tamamlamak istiyordu. Büyük ihtimalle bunlardan dolayı iş çevreleri 28 Şubat’a destek verdiler⁶.

Ana akım medya olarak *Hürriyet* ve *Sabah* gazetelerinin 28 Şubat MGK toplantısına giden bu süreçte kamuoyu yaratmada oldukça güçlü bir etkiye sahip oldukları ve kamuoyunun gözünde, ordunun siyasi iktidara müdahalesi biçiminde gelişen bu süreci doğallaştırdıkları görülmektedir. Refah Partisi ve Doğru Yol Partisi’nin koalisyon kurduğu tarihten itibaren, ordunun rahatsızlığının sürekli olarak medyaya yansıtılması ve medyada ordu-Refahyol arasında bir gerilim olduğu izleniminin yaratılması söz konusu olmuştur. Ordunun rejimi koruma iddiasıyla siyasal alana yaptığı bu müdahale, medyanın ve kamuoyunun desteğini de aldığından meşruiyet kılıfına sokulmak istenmiştir. Cizre, bu dönemin siyaset yapılanmasında medyanın büyük rol oynadığını ve vatandaşların demokrasiye, topluma ilişkin anlayışları yeniden yapılandırıldığını dile getirmektedir (2009, s. 172-173). 12 Eylül darbesi öncesinde nasıl “Kızıl İhtilal” tehdidi ile toplum ürkütüldüyse ve darbeye destek vermesi sağlanmaya çalışıldıysa, 27 Mayıs sonrasında Menderes’in protestocu “öğrencileri kıyma makinesinden geçirdiği” gibi korku salacak ve gerçeklikle örtüşmeyen haberler yapıldıysa, 28 Şubat öncesinde de topluma “Şeriat tehlikesi” endişesi yayacak biçimde haberler ve yorumlar kamuoyuna sunulmuştu.

28 Şubat sonrasında “Beşli Sivil İnisiyatif” topluluğu adıyla TOBB, TİSK, Türk-İş, TESK ve DİSK müdahalenin sivil toplum tarafından meşru görüldüğü izlenimi vermek için çalışmalar başlatmışlardı (Özipek, 2005, s. 648). Bu beş sivil toplum örgütü ve sendika 28 Şubat’tan hemen sonra MGK kararlarına destek olarak okunabilecek bildiri yayımladılar.

⁶ Bir TÜSİAD toplantısında İshak Alaton TÜSİAD’ın 28 Şubat müdahalesindeki tutumunu eleştirirken konuşması engellendi ve dernek bu konudaki iddiaları reddetti (Yeniakit, 2014).

Askerî müdahaleye “sivil destek” olarak okunan süreç toplumda daha önce olmadığı kadar bir tartışma yarattı. Bu bildiriye DİSK’in de imza vermesi bazı sol çevrelerce eleştirildi⁷. 5’li girişim birçok dernek, sendika ve örgütten eleştiri aldığı hâlde 6 Haziran 1997 günü tüm işyerlerinde çalışma durdurma kararı aldı ve bir bildiri okunmasını kararlaştırdı. Bu eylem arzu edildiği kadar destek toplamadı. 28 Şubat müdahalesine ilişkin toplum desteği diğer darbelere kıyasla zayıftı. Bu müdahaleyi destekleyebilecek olan sol kesimin 12 Mart ve 12 Eylül sonrasında orduya duydukları güven büyük ölçüde azalmıştı.

Ancak yukarıda belirtilen kesimler dışında büyük bir destek yine üniversitelerden geldi. İstanbul Üniversitesi Rektörü Kemal Alemdaroğlu 23 Şubat 1998 tarihli genelgesiyle üniversite öğrencilerinin baş örtü takmasını yasakladı. Öğrencilerin direnişine karşı “ikna odaları” kuruldu. Bu yasak birçok üniversitede uygulanmaya başlayınca başta genç kadın öğrenciler ve onlara destek olan on binlerce yurttaş aylarca protesto eylemi yaptı (Şanlı ve Çoşgun, 2020). 28 Şubat sonrası üniversitelerdeki bu gelişmelerle baş örtülü öğrencilerin eğitim hakları elinden alındı ve onlara yıllarca travma yaşatacak baskılarla bu süreç kolektif hafızalarda yer etti. 90’lı yıllar “baş örtüsü mücadelesi” ile anılır hâle geldi. 28 Şubat’ın ve destekçilerinin hedefi Siyasal İslam’ın gücünü kırmaktı ancak süreç tam tersine işledi.

15 Temmuz 2016 askerî darbe girişimi ile ilgili dava devam ettiği için bu yazıya dahil edilmemiştir ancak mevcut hâliyle sivillerin iktidara gelme aracı olarak orduyu kullandığı girişimlerden biri olarak tarihe geçecek gibi durmaktadır. Ordu özerk ve güçlü bir siyasi aktör olarak varlığını koruduğu sürece kolay yoldan iktidara gelme yolu olarak darbelerin denenebileceğini 15 Temmuz bir kez daha göstermiştir. Dolayısıyla asker-sivil ilişkileri üzerinde tekrar düşünülmesi ve demokratik toplumlara özgü çerçeveler çizilmesi gerekmektedir.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti “hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir” sözü ile kurulmuştu. Ancak yüz yıllık tarihimizde özellikle çok partili sisteme geçişle millî egemenliğinin sınırlarını ordunun çizdiği “kayıtlar şartlar” belirledi. Cumhuriyet ve demokrasi rejimi sık sık askerî müdahaleler ile bölündü. Ordu siyasetin ayrılmaz bir parçası hâline geldi. Sivillerin bu darbelere rolü askerî vesayetinin uzun sürmesine olanak sağladı. Doğrudan askerî yönetimlerin kısa sürmesine hatta 12 Mart muhtırası-28 Şubat sürecinde olduğu gibi darbeye yönelmemesini de beraberinde getirdi. Sivillerin militarizasyonu diyebileceğimiz süreç ile siviller siyasi görevleri üstlenmede orduya destek oldular. Basın, sivil toplum kuruluşları, toplumun elitleri, aydınları ve egemen güçleri, üniversiteler darbelerin meşrulaştırılmasında çok önemli işlevler üstlendiler. Ordu özerkleştiğinde ve siyasette önemli bir aktör hâline geldiğinde olağan

⁷ Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu (KESK), Türk Diş Hekimleri Birliği, Türk Eczacılar Birliği gibi bazı sivil toplum örgütleri 10 Mart’ta bir bildiri yayınlarak “siyasal İslam’a karşı darbeleri desteklemenin” çözüm olmadığını belirttiler. *Emek* gazetesi 6 Haziran 1997 günü yapılacak olan eyleme ilişkin kararı manşetten şöyle duyurdu: “TÜRK-İŞ, DİSK, TESK, TİSK ve TOBB Başkanları MGK’nın istekleri doğrultusunda eylem kararları aldı. Patron-Sendika Ağası Elele.” *Emek* gazetesi “sivil inisiyatif”in “dört yıldızlı himaye” altında olduğunu iddia ederek emeği temsil eden örgütlerin “hiçbir sivillliği yoktur” demişti. Gazete beşi inisiyatifin görüşlerine yönelik “biz müdahale etmezsek darbe gelir” demagoji, büyük sermayeye dalkavukluk, MGK’ya yaltaklanma ve emekçilere” ihanet tanımladı. *Milliyet* gazetesinde 68’li devrimcilerden kendisi de eski subay olan akademisyen-gazeteci-yazar Atilla Özsever “Türk-İŞ ve DİSK’in bir yandan darbeye karşı çıktığını söylerken, diğer yandan MGK bildirisine destek vermesi ve sorunu esas itibarıyla laiklik boyutunda ele alması, ilkeli bir demokratik tavır olarak gözüküyor” dedi. Özsever yazısının devamında sendikaları “geçmişteki hatalarına düşmeden” demokrasiyi savunmaya davet etti.

demokratik yollarla iktidar olma imkânı pek bulunmayan bazı sınıf veya zümrelerin orduyla ittifak yapması 9 Mart girişimi ve 15 Temmuz müdahalesine, statü veya sınıfsal çıkar için destek de bütün darbelerle özellikle 12 Eylül ve 28 Şubat'a uygun görünmektedir. Bunların dışında demokratik yönetimlerde sorunlar, toplumun ekonomik-toplumsal sorunlarını çözemeyen basiretsiz hükümetler, yolsuzluklar son yıllarda Afrika ülkelerinde görüldüğü üzere Türkiye'de 27 Mayıs ve 12 Eylül darbelerine halkın bir kısmının sivil desteklerini açıklar niteliktedir. Bu durumlarda halk ordu-sivil yönetim ayrımı yapamamaktadır. Sivil yönetimler halk nezdinde veya halkın bir bölümü tarafından güvenilirliğini ve meşruiyetini yitirmekte ve bir "kurtarıcı" aranmaktadır. Sivil politikacıların "partizan" davranırken orduların bütün milleti temsil edebileceği kanısı birçok toplumda mevcuttur. 27 Mayıs'ta 12 Eylül'de dile getirilen darbe desteği ifadelerinin çok benzerleri son yollarda Afrika'daki darbelerde ifade edilmiştir.

Çalışmada özellikle elitlerin ve halkın büyük kısmının orduya duyduğu güvende Atatürk'ün Cumhuriyet'i kurması ve Atatürkçülük ideolojisi ile orduyu bunun temsilcisi olarak görmesinin rolünün büyük olduğu bulgulanmıştır. Ancak Atatürkçülük değişen şartlara göre keyfi yorumlanmaktadır ve 27 Mayıs ile 12 Eylül darbesinde açık olarak görüldüğü gibi zümre/sınıf çıkarlarını gizlemek için kullanılan işlevsel ideolojik bir aygıt dönüşmüştür. Hâlbuki Atatürk'ün en büyük ve önemli ilkelerinden biri ise askerlik ile siyaseti birbirinden ayırmaktı. Bunun farkında olan darbeciler mümkün olduğunca yönetimi sivillere bırakmaya veya iktidarı sivillerle paylaşmaya gayret ettiler. Sivillerin de bu durumu kabul etmesi ile tarihimizde uzun süreli açık askerî yönetimler yerine sivil ve askerlerden oluşan otoriter rejimler yer aldı.

Son yıllarda askerî vesayeti sivil kontrol altına alma konusunda demokraside yol alındı gibi görünüyor. 15 Temmuz darbe girişimine halkın, meclisin, bütün partilerin, basının ortak tutumla ve kararlılıkla karşı duruşu ordunun siyasetteki yeri konusunda geliştirmeye işaret etmektedir. Sivil destekten tamamen yoksun bir darbenin hedefine ulaşması güç görünmektedir. Elbette askerî darbeleri önlemekte sivillerin darbelerle destek vermemesi tek ve yeterli etken değildir. Çeşitli badirelerle 100 yılına erişen değerli cumhuriyetimizi korumak, demokrasimizi her bakımdan geliştirmek konusunda görevin ordu-sivil hepimize düştüğünü tarihimiz bize hatırlatmaktadır.

Kaynakça

- Aina, F., Nyei, I. A. (2022, 12 Şubat). Why have civilians welcomed the recent coups in West Africa?. Al Jazeera. <https://www.aljazeera.com/opinions/2022/2/11/why-have-civilians-welcomed-the-recent-coups-in-west-africa> adresinden edinilmiştir.
- Aktaş M. (2017), Osmanlı İmparatorluğu'nda askerî darbeler, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 1, 37.
- Alatlı E. (2002). *Belgeleriyle 9 Mart 1971 "Antiparlamentarist-Baasçı" darbe girişimi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Alexander, A. (2011). Brothers-in-arms? The Egyptian military, the Ikhwan and the revolutions of 1952 and 2011. *The Journal of North African Studies*, 16(4), 533-554.
- Altıntaş, S. (2023, 28 Mayıs). Tanpınar Ne Zaman Gelecek? <https://birikimdergisi.com/guncel/11415/tanpınar-ne-zaman-gelecek> adresinden edinilmiştir.
- Asadu, C. (2023, 31 Ağustos). Some in Africa are celebrating the coups. Many are fed up and desperate for change, analysts say. *ABC News*. <https://abcnews.go.com/International/wireStory/africa-celebrating-coups-fed-desperate-change-analysts-102828308> adresinden edinilmiştir.

- Aslangül, A. (2014, 20 Temmuz). Sanatçıların siyasetle imtihanı; 12 Eylül darbesine kim, ne demişti? *T24*. <https://t24.com.tr/haber/sanatcilarin-siyasetle-imtihani-1980-darbesine-kim-ne-demisti,264981>. adresinden edinilmiştir.
- Atatürk Üniversitesi Yönetim Kurulu Orgeneral Evren'e kutlama mesajı gönderdi. (1980, 14 Eylül). *Cumhuriyet*. 1-7.
- Atılğan, G. (2002). *Kemalizm ile Marksizm arasında geleneksel aydınlar: Yön-Devrim hareketi*, İstanbul: TÜSTAV.
- Avcıoğlu, D. (1965) 27 Mayıs, *Yön*, 165, 3.
- Avcıoğlu, D. (1966). Üçüncü Dünya, *Yön*, 159, 3.
- Avcıoğlu, D. (1970). Dar Kapı, *Devrim*, 58, 1.
- Avcıoğlu, D. (1971). Bekleyiş. *Devrim*, 71, 1.
- Aydemir, S. (2016). 27 Mayıs 1960 askeri darbesine giden süreçte üniversitenin etkisi. *IJOEEC (International Journal of Eurasian Education and Culture)*, 1.
- Aydın S., Taşkın Y. (1989). *1960'tan günümüze Türkiye tarihi*, İstanbul: İletişim Yn.
- Batur, M. (1985). *Anılar ve görüşler: Üç dönemin perde arkası*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Ben Hammou, S. (2023). The Varieties of Civilian Praetorianism: Evidence From Sudan's Coup Politics. *Armed Forces & Society*. <https://doi.org/10.1177/0095327X231155667>
- Casper B. A., Tyson, S. A. (2014). Popular protest and elite coordination in a coup d'état. *The Journal of Politics*, 76 (2), 548-564.
- Cemal, H. (1999). *Kimse kızmasın kendimi yazdım*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Cizre, Ü. (2002). *AP-Ordu ilişkileri: Bir ikilemin anatomisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cömert, H. (2014, 01.24). TÜSİAD'da 'darbeci' kavgası. *Yeniakit*. <https://www.yeniakit.com.tr/haber/tusiadda-darbeci-kavgasi-9979.html> adresinden edinilmiştir.
- Derpanopoulos, G., Frantz, E., Geddes, B., & Wright, J. (2017). Are coups good for democracy? A response to Miller. *Research and Politics*, 4, 1–4.
- Ekiz, A. (2019, 19.05), Darbenin, gazete kupürlerindeki ayak sesleri, AA.com.tr/demokrasi
- Esen, N. (1971, 13 Mart). *Cumhuriyet*, 7.
- Evren, K. (1990). *Kenan Evren'in anıları, Cilt 1*, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Gürkan, C. (1986). *12 Mart'a beş kala*. İstanbul: Tekin Yayınları.
- Gürsoy, Y. (2009). Civilian support and military unity in the outcome of Turkish and Greek military interventions. *Journal of Political & Military Sociology*, 37 (1), 47-75.
- Hood, L. (2023, 20 Ağustos). "Civilian support for military coups is rising in parts of Africa: why the reasons matter", The Conversation, <https://theconversation.com/civilian-support-for-military-coups-is-rising-in-parts-of-africa-why-the-reasons-matter>, Erişim Tarihi: 25 Ağustos 2023.
- İçişleri Bakanı "artık silahımız basındır" dedi. (1960, 3 Haziran), *Cumhuriyet*, 1,5.
- İlhan, G. (2011, 10 Ekim). Evren'in doktorluğu geri alınsın, ismi her yerden kaldırılınsın. <https://m.bianet.org/haber/evren-in-doktorlugu-geri-alinsin-ismi-her-yerden-kaldirilsin-133330> adresinden edinilmiştir.
- Inglehart, R. (1990). *Culture shift in advanced industrial society*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- İstanbul Üniversitesi Yönetim Kurulu ve Odalar Birliği Başkanı Evren'e başarı telgrafı gönderdi. (1980, 15 Eylül). *Cumhuriyet*, 1-7.
- Katerman, E. (2007, 10 Mart). 12 Eylül askeri darbesi ve basın. <https://m.bianet.org.haber/12-eylul-askeri-darbesi-ve-basin-93099> adresinden edinilmiştir.
- Kinney, D.H. (2016). Civilian actors in the Turkish military drama of 2016, *Eastern Mediterranean Policy Note*, http://www.emgr.unic.ac.cy/wp-content/uploads/EMPN_10.pdf adresinden edinilmiştir.

- Kinney, D. H. (2019). Politicians at arms: Civilian recruitment of soldiers for Middle East coups. *Armed Forces and Society*, 45(4), 681-701.
- Kinney, D. H. (2021a). Civilian coup advocacy. Thomson W.R., Bou Nassif H. (Ed.), *The Oxford encyclopedia of the Military in politics* (1-15). Oxford University Press.
- Kinney, D. H. (2021b). Sharing saddles: Oligarchs and officers on horseback in Egypt and Tunisia. *The International Studies Quarterly*, 65 (2), 512-527.
- Köksal, O. (1971), İhtilal. *Devrim*, 32, 3.
- Kumah-Abıwu F., Stafack D. (2023, 26 Nisan). Why are citizens celebrating military coups in West Africa. *African Liberty*, <https://www.africanliberty.org/2023/04/26/why-are-citizens-celebrating-military-coups-in-west-africa> adresinden edinilmiştir.
- Linz, J., Stepan, A. (1996). *Problems of democratic transition and consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Lorch, J. (2017). Civil society support for military coups: Bangladesh and the Philippines. *Journal of Civil Society*, 13(2), 184-201.
- Madanoğlu dosyası*. (1973), Ankara: Töre Yn.
- Marx, K, Engels F. (1852). The Eighteenth Brumaire of Luis Bonaparte, *Die Revolution*, New York: International Publishers. [18th Brumaire of Louis Bonaparte. Marx 1852 \(marxists.org\)](https://www.marxists.org/archive/marx/works/1852/brumaire/) adresinden edinilmiştir.
- Melly, P. (2023, 31 Ağustos). Gabon coup: Why young Africans are celebrating military takeovers? BBC News. <https://www.bbc.com/news/world-africa-66657571> adresinden edinilmiştir.
- Mumcu, U. (1980, 13 Eylül). Bundan sonra. *Cumhuriyet*, 1.
- Myers, D. J., O'Connor, R. E. (1998). Support for coups in democratic political culture: A Venezuelan exploration. *Comparative Politics*, 30(2), 193-211.
- Nadi, N. (1971, 13 Mart). Devrimci ordunun sesi. *Cumhuriyet*, 1,7.
- On İki Eylül davasında TÜSİAD da yargılansın. (2012, 28 Mart). 12 Eylül davasında TÜSİAD da yargılansın. *Milliyet*. <https://www.milliyet.com.tr/gundem/12-eylul-davasinda-tusiad-da-yargilansin-1520753> adresinden edinilmiştir.
- On İki Eylül'ü en net anlatan mektup: Emrinize amadeyim. (2018, 12 Eylül). Sol TV. <https://haber.sol.org.tr/turkiye/12-eylulu-en-net-anlatan-mektup-emrinize-amadeyim-247389> adresinden edinilmiştir.
- Otuzsekiz yıl önce bugün Evren'e 'fahri hukuk profesörü' unvanı verildi. (2021, 14 Ocak) *Bianet*. bianet.org/bianet/haber/38-yil-once-bugun-evren-e-fahri-hukuk-profesoru-unvani-verildi-237588 adresinden edinilmiştir.
- Özkır, Y. (2015, 24 Mayıs). 27 Mayıs darbesi ve basın. *SETA*, <http://setav.org>. 27-mayis-darbesi-ve-basin adresinden edinilmiştir.
- Perlmutter, A. (1969). The Praetorian state and the praetorian Army: Towards a taxonomy of civil-military relations in developing countries. *Comparative Politics*, 1(3), 382-404.
- Pro-military protestors for dissolution of Sudan's government. (2012, 18 Ekim) *Al Jazeera* <https://www.aljazeera.com/news/2021/10/18/pro-military-protestors-call-for-dissolution-of-sudans-govt> adresinden edinilmiştir.
- Thyne, C.L., Powell J.M., Parrott S. and Van Meter E. (2017). Even generals need friends: How domestic and international reactions to coups influence regime survival. *Journal of Conflict Resolution*, 62(3):002200271668561.
- Sargın, N. (2001). *TİP'li yıllar (1961-1971) Anılar, belgeler, Cilt 2*, İstanbul: Felis Yayınları.
- Savcı, B. (1971, 16 Mart). Devrim doğrultusunun prensipleri. *Cumhuriyet*, 2.
- Selçuk İ. (1961). Türkiye'de ordu. *Yön*, 5, 3.
- Selçuk, İ. (1971, 16 Mart). Süleyman Bey ile şapkası. *Cumhuriyet*, 2.

-
- Seligson, M., Carrion J.F. (2002) Political support, political scepticism and political stability in new democracies: An empirical examination of mass support for coups d'etat in Peru, *Article in Comparative Political Studies*, 35 (1), 58-82. DOI: 10.1177/001041400203500106.
- Shpak V. (2022). Indirect praetorianism: The case of Turkey's military, *Scientific Journal of the Military University of Land Forces*, 54, 4(206), 624-638.
- Soysal, İ. (1962). Çıkmazlar içinde bir ışık: Ordu, *Yön*, 10, 7.
- Şanlı, A. S., Çoşğun (2020), Yeni toplumsal hareketlerin yeni aktörleri: 90'lı yıllar Türkiye'sinde başörtülü öğrencilerin mücadelesi, *Mukaddime 11(2)*, 382-409.
- T24 (2015, 12 Mayıs). Kenan Evren'in o tablolarına hangi ünlü isimler servet ödemişti. <https://t24.com.tr/haber> adresinden edinilmiştir.
- Ulus, Ö. M. (2016). *Türkiye'de sol ve ordu (1960-1971)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uyar, H. (2020), Türkiye'de askeri darbeler ve nedenleri üzerine bir analiz denemesi, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XX/Özel Sayı (2020), 77-96.
- Velidedeoğlu, V. (1971, 17 Mart). Dikkat gerektiren önemli günler. *Cumhuriyet*, 2.
- Yiğit, Y. (2020). Bazı illerden 27 Mayıs askeri darbesine karşı yapılan tepkiler ve ihbarlar. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XX/41 (2020-Güz), 799-819.
- Yön* (1965), "Seçim Sonuçları Washington'ı sevindirdi: Sosyalizmin romantik mutlaka kapanmalıdır", 133, 4-5.
-